

**LA "INVENCIÓ" DE LA CARTA
DE POBLACIÓ D'ALCOVER
(COMENTARI I TRANSCRIPCIÓ
DEL DOCUMENT)**

Jordi Morelló Baget

LA “INVENCIO” DE LA CARTA DE POBLACIÓ D’ALCOVER (COMENTARI I TRANSCRIPCIÓ DEL DOCUMENT)

Una bona part de les poblacions actuals de la Catalunya meridional tenen el seu origen en les cartes de poblament i de franquesa, que van començar a proliferar a mida que s’anava consolidant l’expansió territorial cristiana en terres andalusines (segles XII i XIII). En paraules de J. M. Font Rius, tals cartes constituïen “uns privilegis o concessions de l’autoritat sobirana –comtes, reis– i també de titulars de senyories jurisdiccionals i àdhuc dominicals, destinats a estimular el poblament d’un lloc, d’un terme propi”.¹ Una carta de població equival, en certa manera, a una mena d’acta fundacional de la localitat a la qual fa referència, en tant que sol ser un dels documents conservats més antics, sovint el més antic. Això no obstant, tals concessions no s’han d’entendre com a sinònim de la creació de les respectives poblacions, perquè aquestes, per regla general, ja

haurien començat a existir d’un temps abans. Per altra banda, el fet d’obtenir una carta de població no sempre era garantia que el lloc en qüestió pogués prosperar, a partir d’aleshores, per unes circumstàncies o unes altres.

Les cartes de població i franquesa regulen diversos aspectes d’índole jurídica, política i econòmica (o fiscal), relatives a les relacions entre els pobladors nous i els senyors. D’acord amb l’aparent liberalitat de les clàusules que contenen, la historiografia tradicional hi ha trobat un fil argumental per fonamentar el caràcter diferencial de la Catalunya Nova, la tesi segons la qual la conquesta dels nous territoris generà llibertats per als nous pobladors, territoris on d’altra banda s’hauria implantat un feudalisme de baixa intensitat, més atenuat, si es compara amb el que seguí vigent als llocs d’origen dels pobladors, a l’àmbit de la Catalunya Vella.

---

1. Cf. J. M. Font Rius, “Les cartes de poblament medievals. Una visió de síntesi”, dins J. Bolòs/J. J. Busqueta, *Territori i Societat a l’Edat Mitjana. Història, arqueologia, documentació*, II, Lleida, 1997, p. 11. Hom també pot tenir en compte l’article de C. Cuadrada, “Territori i societat a través de les cartes de poblament medievals: la Catalunya nova”, dins *ibidem*, III, pàg. 273-294.

Actualment, es tendeix a considerar que en aquells nous territoris s'hi bastí un feudalisme de nou encuny, segurament menys opressor que el de les terres situades més al nord, però estructurat de manera igual i fins i tot millorat en alguns aspectes. La feudalització del territori es fa palesa a través dels mateixos repartiments efectuats entre els poderosos dels nous espais conquerits. Aquests eren els màxims interessats a consolidar el domini sobre la pagesia, encara que inicialment els calgués mostrar-se generosos. Certament, a través de les cartes de poblament i franquícia es tendien a crear condicions més favorables per als nous pobladors (exempcions sobre determinats tributs, majors llibertats personals, reconeixement de drets comunals...), puix que la seva finalitat primordial, almenys en primera instància, era atraure el major nombre de colons. Nogensmenys, la prosperitat dels llocs donats a poblar acabaria redundant en un increment de les fonts de renda percebuda pels senyors.

En definitiva, si es conquerien nous territoris, era per assentar-hi pagesos, sense els quals no es podia dur a terme la captura d'excedents, ja fos mitjançant la percepció de rendes agràries, tot posant en explotació noves terres de cultiu, ja fos també fent ús d'altres mitjans: monopolis banals, taxes sobre el tràfic comercial, drets

exigits a canvi d'administrar justícia... En suma, els senyors imposaren les seves condicions sobre la pagesia que ja hi havia establerta en alguns indrets o sobre la que pogués establir-s'hi provinent d'altres llocs. A més d'incrementar-ne els efectius (el nombre de pagesos sotmesos), també interessava reagrupar una població dispersa en nuclis més concentrats o compactes com a forma de tenir un control més estret sobre l'extracció de la renda feudal o d'optimitzar-ne la sostracció. L'organització dels nous espais solia implicar l'edificació d'una fortificació o castell, convertit en el símbol del poder feudal, des d'on es controlava el territori i els seus habitants.

En definitiva, les cartes de poblament són part integrant del procés de feudalització del territori, d'un procés sustentat en la conquesta i la colonització de nous espais que d'aquesta manera passaven a formar part de les estructures –socials, econòmiques i polítiques– dels dominadors feudals.

La concessió de cartes de població es correspon, per altra banda, amb una època premunicipal, prèvia, com el mateix nom indica, a la formació dels primers òrgans de representació local, tot i que algunes cartes ja contenen disposicions o un cert reconeixement d'una incipient organització d'una estructura politicoinstitucional, àdhuc fiscal.² Amb

2. A propòsit d'això, vegeu, per exemple, M. Turull, "El naixement de la fiscalitat municipal a Lleida (1149-1289)", dins M. Sánchez/A. Furió (curadors), *Col·loqui Corona, Municipis i Fiscalitat a la Baixa Edat Mitjana*, Lleida, 1997, pàg. 219-232.

el temps, els municipis originats a partir d'aquelles primigènies comunitats, conscients de la importància dimanada dels privilegis que anaven rebent de la reialesa o també, segons el cas, dels senyors titulars de la jurisdicció, van veure necessari de conservar còpies d'aquests documents, incloent-hi les cartes de població que havien rebut durant els primers temps, fins que aquestes van passar a formar part dels corresponents llibres de privilegis o d'altres compendis similars. Més d'un cop, i fins a època molt tardana, podem trobar els dirigents locals esgrimint el privilegi de la carta de població en els diversos processos sostinguts amb la senyoria o altres per tal de defensar unes "llibertats" que creien amenaçades, si no era també per intentar justificar o donar base legal a determinades actuacions, però en èpoques i contextos molt diferents dels que presencià la concessió de la carta de població.

Gràcies a això, i a la recerca engegada pels posteriors erudits i his-

toriadors, actualment comptem amb un important corpus documental; a Catalunya, a partir sobretot de la feina realitzada pel seu pioner, el ja esmentat Font Rius, compilador de les cartes de poblament catalanes i màxim estudiós des de la vessant de la història del dret.³

El maneig d'aquesta documentació presenta, des d'un punt de vista heurístic, problemes no sempre fàcils de solucionar. Generalment, el document original es troba perdut, si bé han pogut localitzar-se algunes de les moltes còpies que es van anar fent al llarg dels segles –sovint es tracta de còpies de còpies–, malgrat que puguin incloure possibles alteracions o adulteracions d'alguns elements del text original. A despit d'això, no sempre ha estat possible de recuperar el text de la carta a causa de múltiples vicissituds: destruccions causades per guerres o incendis, abandó o deixadesa en la conservació de la documentació d'arxiu...⁴

Tot passant revista a l'obra de Font Rius, veurem com no en tots els

3. Cf. J. M. Font Rius: *Cartas de población y franquicia de Cataluña*, 3 vols., Madrid-Barcelona, CSIC, 1969-83. En els darrers anys han aparegut corpus similars pel que fa als altres territoris de la Corona d'Aragó. En podem citar especialment dos: M. L. Ledesma: *Cartas de población del Reino de Aragón en los siglos medievales*, Zaragoza, 1991; E. Guinot, *Cartas de poblament medievals valencianes*, València, 1991.

4. Alcover no ha tingut tanta sort com altres localitats del seu entorn: el seu arxiu municipal conserva poca documentació d'època medieval, cosa que s'ha atribuït al setge i destrucció que patí aquesta localitat el 1464 –durant la guerra civil catalana– i també al trasllat de la Casa de la Vila al segle XVI; cf. J. CAVALLÉ, "L'arxiu municipal d'Alcover. Una història de paper", *Butlletí del Centre d'Estudis Alcoverencs*, núm. 53 (gener-març 1991), pàg. 9; íDEM, "La construcció de la Casa de la Vila d'Alcover (1591-93)", *Butlletí del Centre*

casos ha estat possible de localitzar el document en qüestió; i sovint cal refiar-se de les notícies proporcionades per alguns erudits. Aquest és el cas de la carta de població d'Alcover que es data del 1166, durant el regnat d'Alfons el Cast.⁵

Com altres localitats de la Catalunya Nova (i del Camp de Tarragona), també Alcover va tenir, doncs, una carta de població, però fins ara sols era coneguda per una breu ressenya extractada del que deixà indicat el canonge tarragoní Josep Blanch en el seu *Arxiepiscopologi*, escrit al segle XVII. Probablement, l'esmentat cronista eclesiàstic va poder consultar o tenir entre les seves mans alguna còpia del document, de la qual, però, se n'hauria perdut la pista ben aviat. Així, tots els historiadors d'època posterior —incloent-hi l'escriptor Cosme Vidal i Rosich [Josep Aladern], autor d'una monografia històrica sobre Alcover, que aparegué publicada a les darreries del segle XIX—⁶ han hagut de basar-se en l'anotació que en féu Blanch. En l'actual avinentesa, serà convenient de

tenir molt present aquesta anotació, que tot seguit reproduïm amb tota la seva literalitat:

“També en temps de aquest archbe. als 9 de abril 1166, lo rey d. Alonso senyalà la rodalia del terme als habitants y habitants de la vila de Alcover, a la qual lo rey en lo acte anomena Alcoder, y las affrontacions foren estas: a orient ab lo riu de Francoí, a mig die ab lo Torrent de les Voltes, a ponent ab la serra de l'Albiol, y de allí fins a la roca foradada a tremontana, fins al mas d'en Pere Volar (sic), camí de Monreal y Serra Gran, y que gosassen dels costums y consuetuts de Ciurana. A aquest privilegi los antichs de Alcover li deian la Carta de l'Acapte.” (J. Blanch, *Arxiepiscopologi*, I, p. 97)

Així doncs, a través d'aquest breu regest s'indicaven almenys dues qüestions principals, tal i com ja fou regestat per Font Rius:

1r, els límits que havia de tenir el terme d'Alcover;

2n, el règim jurídic al qual quedaria

---

d'Estudis Alcoverencs, núm. 64 (setembre-desembre 1993), pàg. 19-32. Amb tot, Alcover compta amb un important fons notarial, al qual pertany un dels manuals conservats més antics de Catalunya; vegeu J. M. Pons Guri et alii, “Manual d'Alcover (anys 1228-1229)”, *De scriptis notariorum* (s. XI-XV), Barcelona, 1989 (a partir d'ara, en tots els exemples extrets d'aquest manual, ens remetrem al número indicat en el corresponent assentament de la transcripció). Pel que fa a l'època inicial, la recerca documental s'ha de fer bàsicament als arxius eclesiàstics de Tarragona així com també a l'Arxiu de la Corona d'Aragó.

5. Cf. J. M. Font Rius: *Cartas de población...* cit., pàg. 741 i pàg. 188-189.

6. Cf. C. Vidal, *Alcover: Monografía histórica*, Alcover, 1897, pàg. 27 (obra reeditada el 1973).

adscriu la localitat, d'acord amb la remissió als costums de Siurana.

Òbviament, la carta podria contenir altres aspectes o detalls que van ser obviats pel cronista sis-centista, a banda de la transcripció possiblement incorrecta d'alguns noms. Ara bé, l'única manera de sortir-ne de dubtes seria tenir davant nostre el text en qüestió.

Sortosament, els arxius catalans presenten una gran riquesa documental, que algun cop pot portar a fer inesperats descobriments. I així és que en ple segle XXI assistim a la "invenció" –en el seu més pur sentit etimològic– de la carta concedida a Alcover el 1166. L'instrument en qüestió ha estat localitzat a l'Arxiu de la Corona d'Aragó, dins la sèrie de Cartes Reials anteriors a Jaume I, amb la següent signatura: ACA, Cartes Reials, Extra-series, caixa 1, núm. 8. Pròpiament, el seu descobridor ha estat el Sr. Jaume Riera i Sans, director del mateix arxiu, al qual hem d'estar summament agraïts per haver-nos fet partícips de la troballa.

El document de 1166 ("*instrumentum populationis*") es copià formant part d'un procés judicial relatiu a la jurisdicció d'Alcover, que caldria datar a principis del segle XIV, al qual haurem de referir-nos més endavant. Es tracta d'un quadern de paper, relligat en quart (bifoli), que fa aproximadament 22,5 x 16 cm, i que recentment ha estat objecte d'una restauració, que consisteix

a omplir amb cel·lulosa tots els espais desapareguts per l'acció dels agents biòtics. Aquest quadern es compon de tan sols 8 fulls, tots ells escrits, excepte el verso de l'últim foli, per una sola mà. Es tracta d'un quadern incomplet: en primer lloc, perquè el text es troba ja començat; i, en segon lloc, perquè tampoc no sembla que tingui final, malgrat el que acabem d'indicar respecte del darrer full. La seva lectura presenta bastants de problemes, especialment a partir del foli cinquè, a causa de la pèrdua d'una bona part del paper i, per consegüent, del text que suportava. Sortosament, la carta de població d'Alcover es troba copiada al primer foli, ocupant una part del recto i del verso; en aquest cas, només hi ha algunes poques paraules desaparegudes o que es llegeixin dificultosament. En la nostra transcripció, hem posat entre claudàtors totes aquelles parts del text que no es poden llegir prou bé, tot i que hem intentat omplir els buits a partir de la comparació efectuada amb altres cartes de població que presenten clàusules similars. Malgrat els inconvenients al·ludits, sembla que no es perd gran cosa del contingut del document. Al final de l'article, hom trobarà la transcripció del text, així com la corresponent traducció al català. Abans de passar a comentar les 'intrínquils' d'aquesta carta de població, serà convenient de situar-nos en l'època i context en què féu la seva aparició:

La colonització del Camp de Tarragona

Com se sap, el senyoriu episcopal de Tarragona arrenca de la donació efectuada el 1118 pel comte Ramon Berenguer III a favor del bisbe Oleguer, el qual assumí l'obligació de portar-hi gent i de governar-lo segons les lleis i costums que volgués establir-hi, tot això mentre es procedia, en el pla eclesiàstic, a la restauració de la Seu tarragonina. D'acord amb aquesta donació, el territori tarragoní quedava comprès –grosso modo– entre el riu Gaià, les muntanyes de Carbonaria [Muntanyes de Prades] i la seva continuació fins al coll de Balaguer i el mar.⁷ Aquest territori –més o menys coincident amb el de l'antiga urbs, com apuntava J.M. Font Rius– devia estar molt poc poblat aleshores, de manera que calia endegar un moviment massiu de pobladors, si és que es volia reeixir en el projecte conqueridor.

Dit d'una altra manera, la colonització no es podia dur a terme sense la conquesta prèvia del territori. En el parer de l'historiador Antoni Virgili, conquesta i colonització formen part del mateix procés, de manera que

l'èxit de la conquesta depenia, en darrera instància, de la capacitat dels conqueridors de transferir colons. Per altra banda, la colonització era una empresa complexa, que implicava una planificació en l'organització dels assentaments i en la qual intervenien diversos agents.⁸

En el cas de Tarragona, la tasca de repoblació fou comesa per l'esmentat bisbe al cavaller normand Robert de Culley, anomenat Bordet en terres hispàniques, a qui es féu la infeudació de la ciutat i Camp de Tarragona el 1129. El príncep Robert Bordet, malgrat haver estat dotat d'amplis poders, no pogué dur a terme aquella empresa tal com s'esperava d'ell. Respecte d'això, hom al·ludeix a les enormes dificultats d'una empresa per a la qual es necessitava el concurs de grans mitjans i recursos per repoblar (i urbanitzar la ciutat) de bell nou.⁹ El successor d'Oleguer, Bernat Tort, el primer prelat que passà a residir a la ciutat de Tarragona, intentà limitar els poders del príncep normand, per la qual cosa comptà amb el suport del comte Ramon Berenguer IV, a qui el 1151 féu donació de la ciutat i el seu

7. Cf. J. M. Font Rius, "Franquezas, costumbres y privilegios de la ciudad y Campo de Tarragona", *Anuario de Historia del Derecho Español*, LXVI (1996), pàg. 121.

8. Cf. A. Virgili, "Els conqueridors de mitjan segle XII: com aprenen a ser-ho", dins M. BARCELÓ et alii (eds.), *El feudalisme comptat i debatut: formació i expansió del feudalisme català*, València, 2003, pàg. 253-292. Vegeu també l'interessant estudi del mateix autor: ÍDEM, *L'expansió i afermament del feudalisme al Baix Gaià (Segles XI i XII)*, Altafulla, 1991.

9. Cf. E. Riu-Barrera, "De la fi de l'imperi a l'ocupació feudal (segles V-XII)", *L'Avenç*, 269 (2002), pàg. 51.

terme. Arran d'aquest fet, el comte passà a ocupar el lloc del normand, com a feudatari, doncs, de l'arquebisbe. Lògicament, s'inicià un litigi pels drets als quals havia hagut de renunciar el príncep Robert i la seva família, que es perllongà fins pels volts de 1170.¹⁰ El cas és que durant aquest temps la família normanda quedà del tot arraconada, per bé que la muller del príncep Robert, de nom Agnès, vídua des del 1155, s'intitulà comtessa de Tarragona i els seus descendents seguiren tenint alguns drets sobre el territori, però sense poder intervenir en la seva ordenació. Des de mitjan segle XII, el comte-rei i l'arquebisbe, junts o per separat, van impulsar el moviment colonitzador a l'àrea del Camp de Tarragona, cosa que es veié afavorida per les recents conquestes de Tortosa i de Lleida.

Seguint els plantejaments de la historiografia tradicional, se sol associar l'inici de la repoblació efectiva del Camp amb la desaparició del perill musulmà, i especialment a partir de quan es produí la caiguda de Siurana,

l'últim reducte islàmic que quedava a Catalunya, que fou retut a les forces comtals el 1153. D'aquesta manera, s'hauria posat fi a les incursions que feien els sarraïns per la plana tarragonina. Hom s'ha referit a la seva expulsió del turó d'Escornalbou i, en una data indeterminada, es creu que es produí un xoc armat al peu de la Mussara, en el lloc conegut precisament com el coll de la Batalla, on les forces cristianes haurien obtingut una important victòria. Després d'això, la repoblació del Camp de Tarragona es convertí en la principal tasca que calia tirar endavant.¹¹

Durant els primers temps (1130-1150), la colonització hauria estat lenta i difícil, ja fos pel perill sarraí, com s'ha dit, ja fos també per la manca de pobladors... En tot cas, fou a partir de mitjan segle XII quan es començaren a concedir cartes de població al Camp de Tarragona. Evidentment, una primera fita es troba en la "carta libertatis" atorgada als habitants de la ciutat de Tarragona el 1149.¹² A partir d'aquest moment, es

10. Cf. E. Benito Ruano, "El principado de Tarragona", *Estudis Universitaris Catalans*, 30 (1994), pàg. 107-119; A. Jordà, "Terminología jurídica i dret comú: a propòsit de Robert Bordet, "prínceps" de Tarragona (s. XII)", dins AAVV, *El temps sota control. Homenatge a F. Xavier Ricomà Vendrell*, Tarragona, 1997, pàg. 355-362.

11. Dins el quart període d'expansió que proposa F. SABATÉ, *L'expansió territorial de Catalunya (segles IX-XII): ¿conquesta o repoblació?*, Lleida, 1996, pàg. 87.

12. Cf. J. M. Font Rius, "Franquezas..." cit., pàg. 126. Amb tot, la recuperació de l'activitat urbana a Tarragona, segons Maria Bonet, es pot retrotraure al 1129, cosa que implicaria que a mitjan segle XII la repoblació, a la ciutat, ja estaria bastant avançada; cf. M. Bonet, "La feudalització de Tarragona (segle XII)", *Butlletí arqueològic*, núm. 16 (1994), pàg. 216.

van anar fent concessions ací i allà, relatives a diversos indrets del Camp de Tarragona, en el que hauria estat la fase més intensa de colonització d'aquest territori (entre 1150-1200).

En el parer de Maria Bonet, hom pot assenyalar dues línies diferenciades, tant cronològicament com geogràficament, pel que fa a l'ordenació feudal del marge dret del Francolí: la primera, a principis de la dècada de 1150, prop de la costa i pròxima a la ciutat; la segona, fins 1170, més cap a l'interior, vora la serralada que encercla el Camp; després, a partir de la dècada de 1170, s'hauria ampliat el moviment de concessió de cartes de població arreu del Camp de Tarragona.¹³ Si seguim aquest esquema, Alcover se situaria, doncs, en la segona fase indicada.

Amb tot, la zona limítrofe amb les Muntanyes de Prades, en el flanc meridional de la serra de la Mussara, presenta de bon principi un tret diferenciador a la resta del Camp per la seva vinculació o supeditació al sector muntanyenc. Així, diversos nuclis situats en aquesta zona van quedar inclosos

dins la demarcació de Siurana, probablement seguint els límits de l'antic territori musulmà.¹⁴ Aquest és el cas de l'Albiol i d'Alforja a partir de senyals donacions realitzades pel comte Ramon Berenguer IV el 1158 a favor, en un cas, de Joan de Martorell, ardiaca de Tarragona, i en l'altre cas, del cavaller Ramon de Ganagod (o Gavalgand), un dels atorgants de la posterior carta de població concedida a aquesta localitat (1170); i aquest sembla haver estat el cas també d'Alcover, arran de la carta atorgada el 1166.

Centrant-nos en aquesta localitat, cal tenir en compte, primer de tot, la persona o persones que actuaren com a concedents. Com a tals, figuren el rei Alfons conjuntament amb Albert de Castellvell. En aquest punt, cal destacar la inclusió de l'esmentat senyor de Siurana, personatge que s'havia passat per alt en l'anotació que n'havia fet el cronista Blanch (vegeu més amunt) i, per consegüent, la resta d'historiadors que l'han pres d'obligada referència. Segons Font Rius, Albert de Castellvell era una persona molt afectada al rei Alfons;¹⁵ la seva actuació és testimo-

13. *Ibidem*, pàg. 229.

14. "...e pasa per la semunta que és entre Reus e Munterol, e va per la dreuera entrò al Cuguol e fir entrò al pont de Goy, e traspasa Francolí..."; cf. E. TODA, *Història d'Escornalbou*, pàg. 41-42, d'acord amb un trasllat de finals del segle XIII. A partir d'aquest document, s'ha considerat que tant Alcover com molts altres pobles del Camp, àdhuc Reus i Riudoms -en part-, entrarien dins aquests antics límits. Un segon trasllat d'aquest document, que ja data del segle XVI, transcriu "Alcover" on l'altre anota "al Cuguol"; cf. E. GORT, "De quan Siurana era Xibràna", *La Carxana*, núm. 4 (estiu 1998), pàg. 12, nota 14.

15. Cf. J.M. Font Rius, *Cartas de población...* cit., pàg. 760.

niada en diversos actes de l'època, per exemple donant el seu assentiment en la concessió reial d'Escornalbou (1170) —on es reservà per a ell el terme de Coldejou—¹⁶ i ell mateix com a concedent, el mateix any, de la carta de població de la Morera. Ara bé, qui realment concedí la carta d'Alcover fou el rei: ell és qui dóna o autoritza (tots els verbs estan emprats en singular); la inclusió de l'esmentat cavaller més aviat s'ha d'entendre en el seu paper de conseller ("*una cum consilio et voluntate Arberti de Castro Vetulo*", es diu a la carta d'Escornalbou) i per la vinculació del terme alcoverenc amb Siurana. La qual cosa és indicadora de l'interès de la monarquia per tenir sota control tot el sector limítrof amb la plana, per motius diguem-ne estratègics, quan encara feia relativament pocs anys de la rendició de la Siurana musulmana.

És important d'assenyalar que la carta de població d'Alcover es va fer sense la intervenció de l'Església de Tarragona. No en va, els contraforts de la serra de la Mussara i de l'Albiol havien estat ocupats per les forces del comte, fet que justificaria la inicial incorporació de tot aquell àmbit dins la demarcació de Siurana. Això no

obstant, els arquebisbes aviat van fer tot el que van poder perquè també els nuclis situats al peu de les muntanyes quedessin integrats dins el territori i senyoriu de la Mitra, tot volent donar compliment en això als límits establerts en la donació del bisbe Oleguer. De fet, el mateix rei Alfons s'encarregà de restituir vàlidesa a aquella donació el 1173, bo i considerant que tots els apèndixs de les muntanyes que es troben rodejant el Camp pertanyien o havien de pertànyer a l'Església de Tarragona, i això des del mateix punt per on les aigües davallen cap a la plana. Seguint el document de referència, s'indica com des de la plana "*ascendit superiora cacumina montium de Carbonaria, et transit per illum angulum montis Latis [Motllats] et vadit super ipsam Almosaram...*"¹⁷ Segons això, dins d'aquest àmbit s'hauria d'incloure el naixement del riu Glorieta —titulat d'Alcover en la documentació de l'època—, que neix sota Mont-ral de les aigües que brollen de l'interior de l'altiplà dels Motllats. Amb tot, restà un sector de muntanya —el Samuntà— depenent de la jurisdicció reial; així, tot l'àmbit situat des de la Riba fins a Mont-ral, passant per la partida coneguda amb aquell nom¹⁸,

16. Cf. E. Gort, "Sant Miquel d'Escornalbou", dins *Catalunya Romànica*, XXI, Barcelona, 1995, pàg. 243.

17. Cf. E. Morera, *Tarragona cristiana*, I, Tarragona, 1981, Ap., pàg. XXX i p. 481 pel que fa al corresponent comentari.

18. Recordem que "samontà" és un terme comú emprat per referir-se a terres de secà situades en les primeres ondulacions muntanyoses.

quedà inclosa dins la batllia de les Muntanyes de Prades, que és tal com passà a titular-se el sector oriental de l'antic marquesat de Siurana.

De fet, la situació jurisdiccional d'Alcover esdevingué problemàtica, tot donant lloc a una sèrie de disputes que encara cuetejaven a principis del segle XIV, cosa que ens porta a parlar del procés judicial a propòsit del qual es copià la carta de 1166.

Conflictes jurisdiccional a Alcover a principis del segle XIV

L'època correspon al regnat de Jaume II, coincidint amb el reordenament de les vegueries endegada per aquest monarca, que havia de suposar –en teoria– l'extensió del poder reial a tot el territori, situant-lo per damunt de qualsevol altra jurisdicció.¹⁹ No és estrany, per tant, que sovintegessin les disputes entre la monarquia i els titulars de senyories per qüestions jurisdiccional.

Així, si a la primeria del segle XIV es va haver de rescatar la carta de població d'Alcover era per demostrar que

aquesta vila pertanyia a la batllia i vegueria de les Muntanyes de Prades, la qual cosa exclouïa la intervenció, doncs, dels veguers de Tarragona. En termes jurisdiccional, es declara que el mer i mixt imperi (l'alta i la baixa jurisdicció) competien al batlle de les Muntanyes de Prades, o sigui, a la jurisdicció del rei. I així quedava provat, segons s'indica, per les alienacions efectuades per la monarquia sobre les rendes de les Muntanyes de Prades o arran de l'assignació que hom havia fet de la jurisdicció a favor de la noble Guillem de Montcada,²⁰ vídua de l'infant Pere, fill de Pere el Gran, així com en una sèrie d'homicidis que havien estat perpetrats tant a Bonburguet –llogaret situat entre la Selva i Alcover– com a l'horta de la mateixa vila.

Hom fa al·lusió, per altra banda, a cert pacte establert entre el rei i l'Església de Tarragona, la data del qual no s'indica a la font que utilitzem, però en virtut del qual, cada vegada que l'Església realitzés una compra, el rei podria retenir-ne la meitat en cas de voler satisfer el preu corresponent.

19. Sobre l'ordenament en vegueries, vegeu F. Sabaté, "El veguer a Catalunya. Anàlisi del funcionament de la jurisdicció reial al segle XIV", tesi doctoral inèdita, Univ. de Barcelona, 1993, pàg. 1943-2989; Ídem, *El territori de la Catalunya medieval. Percepció de l'espai i divisió territorial al llarg de l'Edat Mitjana*, Barcelona, 1997, pàg. 167-225. Sobre el regnat d'aquell monarca, vegeu J. Hinojosa, *Jaime II y el esplendor de la Corona de Aragón*, Donostia-San Sebastián, 2006.

20. Al respecte, podem recordar que Alcover era inclòs en l'empenyorament efectuat el 1209 a favor de Gombau de Ribelles sobre els drets que posseïa el rei Pere el Catòlic a les muntanyes de Siurana, juntament amb altres llocs com Alforja i l'Aleixar; cf. Th. Bisson, *Fiscal accounts of Catalonia under the early count-kings (1151-1213)*, Berkeley, 1984, pàg. 218 (vol. 1); pp. 221-224 (doc. núm. 121 del vol. 2).

Tal precepte s'entén a partir de la senyoria comuna, que era compartida entre el rei i l'arquebisbe. Doncs bé, el problema s'havia originat a partir de la compra que havia fet el paborde Guillem de Banyeres de la meitat de la cavalleria que fou d'un tal A. de Cunit, per tal com l'esmentat paborde pretenia apropiar-se de tota la jurisdicció del dit lloc, tot i ésser de la jurisdicció comuna. Pel que sembla, la dita cavalleria es localitzaria bastant a prop del nucli habitat, concretament a les Parellades (partida situada sota la vila, que formava part de l'horta d'Alcover), ja que tot aquest sector era considerat com a pertanyent, igualment, a la jurisdicció comuna.²¹ A propòsit d'això, fem notar l'existència, dins el terme d'Alcover, de cavalleries, entenenent per això antigues assignacions de tinençes realitzades a favor de cavallers, i, per una altra banda, el nom mateix de la partida, ja que la parellada era una

unitat de superfície utilitzada en els repartiments de camps de conreu.²² Una cosa i altra ens remetrien a la colonització primigènica d'Alcover.

Així doncs, tornant al cas que ens ocupa, hi havia un afer plantejat a propòsit de l'actuació del paborde, qui àdhuc havia fet emparar algunes terres franques situades en aquella partida. Pel que sembla inferir-se, la Mitra s'alienà amb el rei en contra del susdit canonge, quan es diu que tot plegat anava en perjudici i disminució tant de la jurisdicció del rei com de la de l'arquebisbe.²³ Sigui com sigui, aquest procés es desenvolupà, segons es pot veure, a instàncies de la Corona i d'acord amb els interessos que aquesta tenia sobre el terme de la vila. Ignorem, però, com acabà el referit procés, la data del qual no podria ser anterior a la cessió de drets efectuada pel rei a favor de l'esmentada Guillema de Montcada, cosa que se

21. La localització de cavalleries dins l'esmentada partida és avaladada per altres referències, per exemple, a propòsit de dos horts ubicats a les Parellades, concretament a la cavalleria d'Arnau Cunit i Guillem de Tamarit; AHAT, Manual [Alcover] 1268-1269, fol. 31v. Encara que no es digui, hem de suposar que ambdós individus serien cavallers, ja sigui que residissin a la vila o no.

22. El terme "parellada" al·ludeix a la superfície de terra que podia ser treballada per una parella de bous; també podia dir-se *jovada*; cf. AAVV, *Pesos, mides i mesures dels Països Catalans*, Barcelona, 1990, pàg. 190. A la zona de Lleida, la parellada equivalia a 6 *mojades* de Cervera, entre altres equivalències; vegeu A. Virgili, "Els conqueridors de mitjan segle XII...", cit., pàg. 284.

23. Guillem de Banyeres passa per ser el canonge que més anys va ocupar la pabordia, entre 1277 i 1307. Aquest personatge fou força conflictiu, ja que s'enfrontà amb el Capítol, i fins i tot arribà a infamar l'arquebisbe Olivella; vegeu E. Gort, *La cambreria de la Seu de Tarragona (segles XII i XIII)*, Reus, 1990, pàg. 195 i ss.

situa pels volts del 1306, ni ser molt posterior a la mort del susdit paborde, el 1307.²⁴

En el quadern on es dóna compte d'aquest procés es copien algunes sentències o condemnes judicials, així com apel·lacions i altres proves documentals en les quals veiem intervenir el susdit Cunit al costat d'un prohoms anomenat Bartomeu de Puig.²⁵ Les dates indicades es remunten als anys 1278 i 1280, i es perllonguen fins al setembre de 1300, a l'època de l'arquebisbe Roderic Tello. Entre els noms citats trobem dos jurisperits de Montblanc (Guillem Marí i Perpinyà Amargós), alguns oficials de la vegueria de Prades, com Berenguer d'Argentona, que es diu que era llocinent de Bernat de Montpaó "*in loco de Pratis et de Alchoerio*" (!), així com diversos batlles d'Alcover com Ramon d'Iglesia, Guerau Voltor, Pasqual Voltor,²⁶ Guillem de Montsó (que fou batlle

pel paborde), un tal Fabregat (que ho era per l'arquebisbe) i un tal Puig (potser el ja indicat Bartomeu, que ho era per Guillema de Montcada), i alguns homes d'Alcover com Guillem Ponçoda, Pere Bompar, Joan Maçó..., i altres pertanyents al cercle dels senyors eclesiàstics, com Bertran de Banyeres –que seria el germà del paborde Guillem–, Berenguer de Quadres, oficial de l'arquebisbe Bernat (d'Olivella), que també fou rector d'Alcover, i el canonge Ponç de Guardia, obrer de la Seu, que actuava com a jutge delegat de l'esmentat oficial, i, per últim, també surt referenciat el notari Ramon Riqueime, que va exercir el seu ofici, en nom de l'esmentat rector, entre aquelles mateixes dates (1278-1300).²⁷

A la segona meitat del segle XIII, la vila d'Alcover comptava amb tres batlles: de l'arquebisbe, del paborde i del rei (o, en defecte d'aquest, del beneficiari de torn). La monarquia acostumà

24. El 1307 la dita senyora pledejà amb l'indicat paborde per raó de la preeminència dels batlles que els representaven a la vila; cf. E. GORT, "Alcover medieval", dins J. M. VERGÈS *et alii*, *Alcover: una història*, Alcover, 1997, pàg. 72-73. Ara bé, la jurisdicció de Guillema de Montcada durà poc temps, ja que morí el 1309.

25. El 1273 un individu amb aquest mateix nom es registra com a mercader de teixits; cf. E. Gort, "Entorn les estructures senyoriales al Camp de Tarragona: el cas d'Alcover (s. XII i XIII)", *XXV Assemblea Internacional d'estudiosos de Catalunya, I*, Valls, 1989, pàg. 375; *IDEM*, "Alcover medieval" *cit.*, pàg. 68.

26. S'esmenta com a batlle el 1280, sense indicar per quin senyor ho era. Anteriorment, es registra com a batlle per l'arquebisbe, segons E. Gort, "Alcover medieval" *cit.*, pàg.68. També consta que fou batlle per l'infant Pere; AHAT, *Manual [Alcover] 1268-1269*, fol. 90r.

27. Cf. D. Piñol, *El notariat públic al Camp de Tarragona. Història, activitat, escriptura i societat (segles XIII-XIV)*, Barcelona, 2000, pàg.167; *IDEM*, "L'escribania d'Alcover als segles XIII i XIV", *Butlletí del Centre d'Estudis Alcoverencs*, núm. 102 (abril-juny 2003), pàg. 14-39.

a cedir els seus drets a persones del seu cercle, com l'infant Pere –futur Pere el Gran–, i l'esmentada Guillema de Montcada, nora de l'anterior.²⁸ Per la seva banda, el 1293 l'arquebisbe Roderic Tello transferí bona part dels seus drets sobre Alcover a favor de Guillem de Banyeres, detentor de la màxima dignitat del Capítol de la catedral.²⁹ Cal suposar que fou a partir d'aquesta data quan es començarien a rebre queixes en contra d'aquell canonge. En tot cas, el problema que es plantejava en aquest plet era de caire més general, des del moment que s'inclouen altres qüestions en principi no relacionades amb l'actuació del dit paborde.

Així, malgrat la invocació a la senyoria comuna, sembla que l'Església tarragonina pretengué tenir una certa preeminència sobre la jurisdicció del rei, cosa que es pot retrotraure al pacte subscrit el 1151 entre el comte Ramon Berenguer IV i l'arquebisbe Bernat Tort, al qual ja hem al·ludit més amunt. La relació entre ambdós poders s'anà embolicant al llarg del segle XIV de resultes dels conflictes sostinguts per la primacia jurisdiccional sobre el Camp. Per la seva banda, el domini directe del

rei sobre la vila va ser traspassat, en temps de Pere el Cerimoniós, al comte de Prades, qui passà a ser considerat feudatari de l'arquebisbe.³⁰ Finalment, en la transcendental venda realitzada el 1391 per Joan I a favor de l'arquebisbe Vallterra dels drets que percebia sobre diferents poblacions del Camp, hom incloïa els feus que tenia el comte de Prades, no sols a l'Aleixar (població pertanyent de bon principi al comtat de les Muntanyes de Prades), sinó també a Alcover. A partir d'aquell moment, restà un únic batlle a la vila, tal com succeí en altres poblacions que havien format part de la jurisdicció comuna (per ex., Valls).

També caldria fer referència als plets sostinguts entre els batlles d'Alcover i el de les Muntanyes de Prades pel territori de Samuntà, conflictes que haurien hagut de finalitzar –en teoria– arran de l'afitament que es féu del seu terme en temps de l'arquebisbe Joan d'Aragó i el primer comte de Prades, l'infant Ramon Berenguer, al segon terç del segle XIV.³¹ Nogensmenys, devia haver-hi bastants vilatans d'Alcover posseïdors de terres localitzades en aquest sector de muntanya, a banda de l'evident interès que

28. Cf. E. Gort, "Alcover medieval" cit., pàg. 66.

29. Cf. E. Gort, "Entorn les estructures senyoriales..." cit., pàg. 377.

30. Cf. E. Gort, "El comtat de Prades i la vila d'Alcover (s. XIV)", *Butlletí del Centre d'Estudis Alcoverencs*, núm. 46 (abril-juny 1989), pàg. 24-34; E. Gort, "Alcover medieval" cit., espec. pàg. 75-79.

31. Vegeu tal afitament a E. Gort, "Alcover medieval" cit., pàg. 77.

tindria l'explotació dels seus emprius: aigües, pastures, boscos...³² Com se sap, els drets i jurisdicció que tenien els comtes de Prades sobre la vila i sobre el Samuntà van ser objecte d'un traspàs a favor de l'arquebisbe el 1443, juntament amb els emprius, que foren adquirits per la vila d'Alcover; de llavors ençà, aquella partida restà inclosa dins el terme alcoverenc.³³ Amb tot, segons E. Gort, els comtes seguien tenint drets sobre el territori del Samuntà, almenys fins al segle XVII.

Ara bé, tots els problemes als quals hem fet referència segurament ni s'haurien plantejat si no fos per la situació fronterera d'Alcover entre les Muntanyes de Prades i la senyoria tarraconina. Disputes semblants sovintejaren en moltes altres poblacions que eren limítrofes a diferents jurisdiccions o senyories.

La carta de població d'Alcover: anàlisi del seu contingut

En l'actual avinentesa, no es tractaria de repetir els mateixos comentaris que ja han estat exposats per altres autors sobre el contingut de la carta, sinó més aviat de fer-ne una revisió crítica, tot destacant alguns elements nous que apareixen en el text que ha sortit a la llum, i també a l'hora d'introduir algunes precisions o de fer algunes rectificacions en relació amb el que se sabia fins ara.

Aparentment, l'escrivà de principis del segle XIV insertà en el seu quadern la carta íntegrament, des de la invocació inicial, que figura en tots els documents solemnes, fins a l'escatocol, l'apartat final corresponent a la data i als signants del document que intervingueren en qualitat de testimonis (subratllem "aparentment", ja que

32. Segons sembla, els batlles d'Alcover estaven facultats per constrènyer tots els vilatans que tinguessin "terras et possessiones colentes in Semuntano"; AHAT, Manual [Alcover] (1281-1304), fol. 15r.

33. Cf. J. Blanch, *Arxiepiscopologi de la Santa Església metropolitana i primada de Tarragona*, II, Tarragona, 1985, pàg. 108. A propòsit d'això, ens consta una venda de censal efectuada no gaire després pels síndics d'Alcover, justificada en part per la compra realitzada per la universitat de la partida de Samuntà i per la quèstia que rebien els comtes de Prades sobre les propietats d'aquella partida, considerada "ara" dins el terme d'Alcover; Arxiu Històric Municipal d'Alcover, Pergamins, núm. 9. Un segle abans, el comte de Prades havia concedit a la vila les aigües del riu Glorieta en canvi de certa quantitat de diners; cf. A. Barbarà, "L'agricultura d'Alcover a través dels segles", *Butlletí del Centre d'Estudis Alcoverencs*, núm. 1 (gener-març 1978), pàg. 3.

més avall caldrà fer referència a alguns elements que hi trobem a faltar).

La carta en qüestió s'adreça no pas a una persona en concret perquè endegués la repoblació de l'indret, com és típic d'altres donacions efectuades a particulars (per ex., les de l'Albiol i Alforja), sinó, més en general, a tota la col·lectivitat, o sigui, a tots els homes d'Alcover que habitaven o que vindrien a poblar aquell lloc i el seu terme. Es tracta, certament, d'una carta de població i com a tal s'hi al·ludeix, com ja hem vist, en el moment que fou inserida en el referit procés judicial en època de Jaume II.

També cal destacar el caràcter perpetu de la carta, com és propi d'aquest tipus de concessions que s'adreçaven a tots els futurs pobladors. Òbviament, aquesta acció repobladora seria encomanada pel rei a una persona de la seva confiança —el mateix Albert de Castellvell?—, algú que hauria estat designat com a castlà, igual que els que apareixen documentats en altres poblacions del Camp. En aquest punt, les fonts romanen en el silenci més absolut, cosa que també es podria posar en relació amb la manca d'informació relativa al castell que fou erigit en aquell lloc³⁴.

1. El nom d'Alcover: algunes consideracions (per enredar més la troca)

Un primer punt a destacar és la grafia que presenta el topònim. Aquest apareix citat dues vegades i les dues d'igual manera, o sigui: Alchoder. Es tractaria d'un '*lapsus calami*', d'un error de l'escrivà? Com hem vist, Blanch, en el seu breu regest, ja havia observat aquesta particularitat, per bé que transcriví el nom sense la h intercalada.

Com se sap, la primera menció a aquest topònim es troba en la donació que va fer el comte Ramon Berenguer I i la seva muller Almodis, a favor de Bernat Amat de Claramunt, del puig anomenat Ullastrell [Montoliu] el 1060. El terme d'aquest lloc apareix afrontant pel nord amb Santa Maria d'Alcover i el castell d'Espinavessa [Valls]. Tot revisant aquest document, que es troba al fons de pergamins de l'ACA, es comprova que existeixen tres versions del mateix text (es tracta de tres còpies coetànies d'un original perdut), si bé amb lleugeres variacions: en una de les còpies trobem escrit "S. Maria de Alcouer". En canvi, a les altres dues, el nom indicat és "Sancta Maria de Alchoder"(!).³⁵ Així doncs, estaríem, de bon principi, davant de

34. L'existència de cavalleries, com les indicades més amunt, pressuposa que hi havia o hi hagué cavallers, i aquests gairebé per força havien d'estar al servei d'un castlà.

35. La transcripció publicada a AAVV, *Els pergamins de l'Arxiu Comtal de Barcelona de Ramon Borrell a Ramon Berenguer I*, II, pàg. 997-998 (doc. núm. 546) es correspon a la còpia regestada en tercer lloc. Una altra transcripció d'aquest document es troba a A. VIRGILI, *L'expansió i afermament del feudalisme...* cit., pàg. 180-181, però en base a la còpia que figura en el regest en primer lloc, per la qual cosa apareix escrit "Alcover".

dues versions diferents del mateix nom, en el supòsit que es tractés del mateix lloc que un segle després es féu mereixedor d'una carta de població (i en el supòsit, igualment, que es tracti de documents autèntics, i no de falsificacions posteriors, potser del mateix segle XII?). Tenint en compte aquest precedent, no podem atribuir la grafia de 1166 a l'error d'un escrivà, perquè en la tradició documental dels comtes catalans ambdues versions sembla que són coexistents: ara per ara, l'una no es pot considerar més antiga que l'altra; però, ben mirat, hauríem d'atorgar una certa preeminència al nom "Alchoder", no sols perquè surt registrat dos cops en les tres còpies indicades (òbviament, no podem saber quina hauria estat la forma anotada en el document original), sinó també pel fet de reaparèixer en un privilegi de tanta importància com era/és la carta de població. Ara per ara, i com veurem tot seguit, no tenim coneixement de cap altre document on aparegui aquesta forma escrita del topònim.

La grafia "Alcouer" (Alcover) es retroba en altres mostres documentals del segle XII, concretament a la butlla pontifícia de 1154 i a les referències incloses a la carta de població de l'Albiol (1158).³⁶ Però la qüestió no s'acaba aquí, perquè cal afegir una altra variant ("Alcoer"), que ja trobem anotada a la butlla del papa Celestí III de 1194³⁷ així com també en un document reial de 1209.³⁸ En general, en la documentació del dos-cents, i, més en particular, en el que surt indicat en el manual notarial de 1228-1229, trobem escrit el nom de la població de la següent manera: "Alchoario/Alchoerio" o bé "Alcoholario/Alcoholerio" o també la forma desllatinitzada "Alcoer", però en cap cas Alchoder. Com es veu, es tracta de lleugeres variacions del que, sens dubte, era un mateix nom. A mitjan segle XIII, trobem escrit "*scribaniam de Alchoario*" o bé "*in foro Alchoarii*" —en els llibres de la notaria local—, mentre a la Cancelleria papal es tornava a la forma "Alcouer".³⁹ Així mateix, en un document de 1273 surt

36. Citat 3 vegades "de Alcover"; vegeu J. M. Font Rius, *op. cit.*, p. 162. Respecte a la butlla de 1154: "ecclesiam de Alcover"; cf. J. Blanch, *op. cit.*, I pàg. 91. Hauria estat posteriorment quan se substituï la grafia antiga de la u per una v.

37. "ecclesiam de Alcoer", d'acord amb la còpia anotada per J. VILLANUEVA, *Viage literario a las Iglesias de España*, t. XIX, Madrid, 1851, Apèndix doc. XXXVIII, pàg. 301.

38. Escrit, en aquest cas, amb h intercalada: "Alcoher"; cf. Th. Bisson, *op. cit.*, pàg. 223.

39. Una vegada més transcrit "ecclesiam de Alcover" a la butlla emesa per Innocenci IV el 1253, d'acord amb la còpia extreta del Procés de la Corretja: cf. E. MORERA, *op. cit.*, II, Apèndix, doc. núm. 23, pàg. XVII.

esmentat "Alchoerio"; i poc després, en documentació reial, trobem indicat "homines ... de Alchoverio", amb la *u* ja transformada en *v*.⁴⁰ En la documentació pontificia de la mateixa època surt referenciat el topònim de les dues maneres: "Alchoario" (també sense la *h* intercalada) i "Alcoverio".⁴¹ Tot fa pensar que, al llarg d'aquesta centúria, s'operà una evolució de "Alcoer" cap a la forma actual, esdevinguda la definitiva, a despit dels anteriors exemples documentals, on apareixia anotat "Alcouer" o bé "Alchoder". Llevat d'aquesta última, que hauria deixat d'utilitzar-se al segle XIII, totes les altres grafies apuntades presenten una certa afinitat, independentment de la col·locació intercalada de la *h* i de la inclusió o no de la *u/v*. Tot plegat dóna idea d'una certa inseguretat o indefinició quant a la pronunciació del topònim, que probablement s'explicaria perquè resultava del tot aliè a la parla dels nous pobladors camptaragonins.

En els manuals notariais de finals de la dita centúria, continua predominant la forma "Alcoario" o l'abreviatura corresponent, això en tots els casos

que es fa referència al topònim. Per altra banda, l'escrivà de principis del segle XIV que copià la carta poblacional, anota "Alchoerio" (o la forma abreujada "Alcho.") en totes les altres referències incloses en el mateix quadern; i malgrat això, a l'hora de fer la transcripció del document de 1166 volgué ser fidel a l'exemplar que tenia davant seu, de manera que va escriure "Alchoder". En suma, aquest amanuense es limità a reproduir el document del segle XII podríem dir que al peu de la lletra, i així s'hauria mantingut, pel segles dels segles, en el document de referència, i també en la forma com aquest arribà a les mans del canonge Blanch, ja al segle XVII.

Etimològicament, el terme Alcover es considera derivat de l'àrab (aquesta seria la hipòtesi més versemblant, segons reconeixia el mateix J. Coromines)⁴² i alguns fins i tot han proposat possibles significats: concretament, s'ha dit que podia provenir del mot "*al-qubàir*", que significa "la tomba petita".⁴³ L'arabista D. Bramon es mostra molt més cautelosa a l'hora d'incloure aquest cas entre els possibles derivats d'un nom de lloc.⁴⁴ Òbviament, hom pot

40. Cf. C. Battle, "Una conjura dels tarragonins contra l'autoritat (1276)", Boletín arqueológico, fasc. 133-140 (1976-77), pàg. 207.

41. Cf. J. Rius Serra, *Rationes decimarum Hispaniae (1279-80)*. I. Catalunya, Mallorca y Valencia, Barcelona, 1946, pàg. 152 i 158.

42. Cf. J. Coromines, *Onomasticon Cataloniae*, II, Barcelona, 1994, pàg. 106-108.

43. Cf. P. BALANÀ, *Els noms de lloc de Catalunya*, Barcelona, 1989, pàg. 27 i 30.

44. Cf. D. BRAMON, "Les influències del passat cultural islàmic", dins D. BRAMON/R. LLUCH, *Mots remots (setze estudis d'història i toponímia catalana)*, Girona, 2002, pàg. 45. Com ad-

fer notar, com ja s'ha fet, la similitud d'aquest topònim amb alguns altres, com el que surt referenciat a la crònica de Jaume I ("Alcovera"), i que s'ha identificat amb l'actual Alcubierre, a la província d'Osca.⁴⁵ No es pot oblidar, per altra banda, que a l'entorn de la nostra localitat hi ha bastants topònims d'origen àrab, com l'Albiol, Alforja, les Borges, l'Aleixar, l'Aixàviga, la Mussara o Siurana, per citar-ne només alguns, i entre els quals no hi també s'hi sol incloure el topònim del qual ens ocupem ara. Sigui com sigui, i malgrat tots els esforços esmerçats fins al moment per intentar explicar la seva etimologia, potser caldrà fer taula rasa per passar a considerar les diverses variants indicades: tant la de "Alcoder" com les més afins

de "Alcouer"/"Alcoer". En això, hem d'esperar que els entesos hi vulguin dir la seva.

De tota manera, ens agradaria reclamar l'atenció sobre un aspecte que fins ara, pel que hem vist, no ha estat objecte de cap consideració: ens referim a la versió antroponímica del nom, tal i com es comprova almenys des de la primera meitat del segle XIII, època que coincideix amb la darrera fase de gestació dels cognoms.⁴⁶ Doncs bé, hom documenta diverses persones que porten el nom del mateix lloc on feien estada, de primer en la forma "Alcoer", i més tard en la forma "Alcover".⁴⁷ Es tractaria de nouvinguts o de persones que ja feia temps que vivien allí? En principi, aquesta coincidència no s'ha de considerar un fenò-

---

verteix aquesta autora, les propostes sobre ètims àrabs no poden fer-se, com massa sovint es fa, a partir dels termes que apareixen en els diccionaris d'àrab clàssic.

45. Cf. J. Bruguera, *El vocabulari del Llibre dels Fets del rei en Jaume*, València/ Barcelona, 1999, pàg. 98 i 114.

46. Entre mitjan segle XI i mitjan segle XIII es produí el que alguns autors han anomenat una revolució antroponímica, consistent en la generalització de l'ús del nom doble: nom propi +cognom. Al respecte, vegeu E. Guinot, *Sobre prenom i cognoms. L'antroponímia medieval, eina d'anàlisi històrica*, Barcelona, 2002; ídem, "Dos models diferenciats d'antroponímia medieval: Catalunya i Aragó en el segle XIII", *Braçal*, 21-22 (2000), pàg. 465-480.

47. Exemples extrets del manual de 1228-29: "Alcoer Lobet" (núm. 17), "Alcoerius Rubens, de Alcoerio" (núm. 54), "Alcoer Rribat" (107/108), "Fromid de Alcoerio" (núm. 163), "Cerdà de Alcoerio" (núm. 224)... Fixem-nos que en alguns casos s'utilitza com a prenom, i unes altres vegades com a cognom, generalment anteposant la preposició de. A finals del segle XIII, tenim registrat Nicolau d'Alcover i Pere d'Alcover, pare i fill respectivament (AHAT, Manual (1278-79), fol. 57v), cosa que constitueix una prova de la transmissió del cognom tal qual; un altre exemple seria la dona de Ramon de Alcoverio que apareix junt a un Bernat Alcover, ja sense la preposició (*ibíd.*, 1268-1269, fol. 97r). Tot això s'observa en el terreny de l'onomàstica mentre hom continuava referint-se a la vila i a l'horta de *Alcoario* o semblantment.

men aïllat; per exemple, a Tarragona, en aquesta mateixa època, hi havia algunes persones conegudes com a Pere i Guillem de Tarragona.

Per regla general, se solen agafar els cognoms d'una població o altra com a indicadors dels llocs de procedència, d'acord amb una metodologia massa simplista que presenta evidents parany. En el cas d'Alcover, sobre la base del Manual de 1228-1229, trobem noms de llinatges toponímics com ara "Matheu de Turtusa", "G. de Olesa", "G. de Rochafort"... o, si es vol, també "Domeneg Narbonès", i altres expressament indicats com a habitants d'Alcover, la qual cosa no vol dir que tots provinuessin directament dels llocs al·ludits, en el supòsit, d'altra banda, que encara es tractés de nousvinguts. Atenent també a alguns dels antrotopònims indicats, se sol parlar del transvasament, a les viles del Camp de Tarragona, de pobladors occitans, la qual cosa ha esdevingut un tòpic històriogràfic que caldria posar en quarantena. A priori, i mentre no

es dugui a terme un estudi seriós, cal pensar que la majoria de la població provindria de comarques properes com el Penedès, la Segarra, l'Urgell... o de llocs encara més pròxims.⁴⁸

Cal preguntat-se si Alcover va ser el focus d'origen de la propagació del cognom homònim? A nivell extralocal, ja pel que fa a mitjan segle XIII tenim referències a un Michael de Alchoario/Alcoario, notari de la Cancelleria reial, potser nat o provinent d'Alcover? En aquest, com en tants d'altres casos, és gairebé impossible de saber-ho amb certesa.⁴⁹

Seguint la tendència expansiva anterior, el segle XIII presencià importants corrents migratoris arran de les grans conquestes abanderades per Jaume I. La notícia de la presa de la ciutat de Mallorca, el 1229, degué tenir una àmplia difusió a les nostres contrades, i així devia ser perquè fins i tot fou objecte d'una breu addició en el Manual alcoverenc coetani. Cap a les Illes emigraren molts catalans, entre els quals també n'hi havia de l'àmbit tarragoní.⁵⁰ Justament, un dels

48. Per exemple, en el cas de Valls sembla predominar un origen segarrenç entre els repobladors del seu terme; vegeu F. Murillo, "Els primers pobladors: llur procedència", dins L. Navarro/S. Roquer (dirs.), *Valls i la seva història. Edat Mitjana: del buit a la plenitud*, III, Valls, 2006, pàg. 207-208.

49. Citat en múltiples documents reials, sobretot durant el període 1255-1258. Podria ser la mateixa persona que es troba signant un document de 1244 com a sotsdiaca i escrivà de l'arquebisbe de Tarragona; cf. J. Rius Serra, *Cartulari de Sant Cugat del Vallès*, III, Barcelona, 1945, doc. núm. 1385, pàg. 502.

50. Dels pocs més de 200 individus documentats per Antoni Mas a Mallorca a la primera meitat del segle XIV n'hi havia alguns procedents de Tarragona, Constantí, Riudoms, Riudecols, la Selva i Valls (cap, però, d'Alcover); vegeu A. Mas, "Ideologia, topònims i llinatges.

cognoms catalans esdevingut més comú entre la població d'aquella illa és Alcover. A la primera meitat del segle XIV se n'hi registren alguns: dos a la ciutat (parròquia de Santa Eulàlia) i un a la part forana (parròquia de Sineu).⁵¹ Òbviament, a l'època indicada més aviat es tractaria de descendents de les primeres onades d'emigrants del segle XIII. I, com es pot comprovar, entre els primers que arribaren a l'illa ja figura un Pere Alcoer (sic), la procedència del qual ignorem.⁵² La pregunta que ens fem a propòsit d'aquests individus desplaçats és la següent: varen rebre aquest nom pel lloc de procedència del Principat, en el supòsit també que provinuessin directament d'Alcover, o bé ja portaven el cognom tot just arribats a Mallorca, independentment del lloc de procedència? Això últim és el que caldria pensar de l'esmentat Pere, que desembarcà a Mallorca el 1232.

Tornant al terreny de l'onomàstica, allò que resulta més curiós és la utilit-

zació inicial que es fa del nom Alcover, ja que aquest no sols figura com a cognom sinó també com a prenom, segons que es pot comprovar almenys en alguns casos (vegeu nota 47). I això, mentre no es demostrï una altra cosa, només ho trobem a la documentació local. El nom en qüestió (Alcoer) podria haver estat, abans de res, un nom de persona. Com se sap, una via de formació dels cognoms fou a través, precisament, dels prenom: són els anomenats 'patronímics' (noms propis esdevinguts cognoms). A partir d'un cert moment, potser cap a mitjan segle XIII, "Alcoer" deixaria d'utilitzar-se com a prenom (de fet, no concordava amb l'antroponímia cristiana dels conqueridors⁵³), si bé paral·lelament a la seva fossilització com a cognom.

Una altra qüestió és la relació que devia existir entre el nom de persona i el de lloc: hom podria pensar si el topònim Alcover, malgrat estar documentat abans, no hauria pogut derivar del nom

---

Algunes consideracions sobre l'ús de la toponomàstica i de l'etimologia com a font per a l'estudi de l'origen dels "repobladors" de Mallorca (segles XIII i XIV)", *Mayurqa*, 26 (2000), pàg. 123-143.

51. Vegeu J. Miralles, *Corpus d'antroponims mallorquins del segle XIV*, Barcelona, 1997, pàg. 109, 140, 181 i 412. Fem notar que cap d'aquests individus porta la preposició de.

52. Establert en una alqueria del terme de Sineu; vegeu R. Soto (ed.), *Còdex Català del Llibre del Repartiment de Mallorca*, Palma de Mallorca, 1984, pàg. 63. Podria ser l'avantpassat dels individus documentats posteriorment, tant a Sineu com a la Ciutat, en el supòsit que la forma inicial d'Alcoer hagués pogut transformar-se en la d'Alcover.

53. Tampoc no el trobem recollit entre la diversitat de noms documentats a Catalunya abans de l'Any Mil; cf. J. Boiòs/J. Moran, *Repertori d'antroponims catalans (RAC)*, I, Barcelona, 1994. Això, en el cas que poguéssim dubtar de l'origen àrab, ens indicaria que no era un nom que pogués provenir de la Catalunya Vella i també és improbable que hagués pogut ser importat per algun dels repobladors afincats a Alcover.

d'una persona (antropotopònim), o més concretament d'un dels primers pobladors o colons establerts en aquell indret, quan el territori encara estava sota domini musulmà o, en tot cas, abans que fos ocupat pels nous dominadors feudals; després, arran de l'ocupació i colonització, els descendents d'aquella família seguirien aficants al mateix lloc, això sí, com uns habitants més a mida que arribava gent nova. Es tracta, en tot cas, d'una mera hipòtesi. D'acord amb el que expliquen els experts en el camp de l'onomàstica, existeixen constants transvasaments entre l'antroponímia i

la toponímia, tant en un sentit (antropònims generadors de topònims) com en l'altre (antropònims formats a partir de topònims). Sovint s'esdevé que no es pot saber quin element fou el primer, cosa que es pot complicar encara més amb un doble o triple transvasament.⁵⁴

Constatem, per últim, que encara a principis del segle XV hi havia alguns "Alcover" amb residència a la vila, a banda d'alguns més de domiciliats en altres localitats de la comarca, potser procedents dels habitants de la vila homònima.⁵⁵ Per descomptat, en aquesta època ja no trobem ningú

54. Cf. A. Turull, "La formació dels topònims", dins ídem (editor), *Introducció a l'onomàstica. Toponímia i Antroponímia catalana i general*, Lleida, 1994, pàg. 84.

55. En el fogatjament de 1414, trobem registrades, amb el cognom homònim de la població, 4 persones: Francesc, Guim, Pere i Miquel Alcover; cf. J. Morelló, "El fogatjament de 1414 als pobles de la Comuna del Camp de Tarragona", *Miscel·lània de Textos Medievals*, 7 (1994), pàg. 591-628. En aquest mateix fogatjament consta un Guim Alcover resident a la Selva, el qual, en canvi, no surt registrat a les valies de 1404. També n'hi havia a Valls: en un llistat de prohoms del 1339 apareixen indicats com a mínim dos Alcover (Ramon i Nicolau); sense deixar aquesta vila, el 1378 trobem anotat un Pere Alcover que vivia amb la seva mare al carrer de la Vilanova, a banda de la referència a dos individus (Bartomeu i Pere Alcover) que tenien possessions dins el terme vallenc com a terratinents d'Alcover; vegeu J. Morelló, "Les estimes de 1378: consideracions sobre la població fiscal de Valls", *Historia et Documenta*, 5 (1999), pàg. 38. A finals del segle XIV hi havia, a Vallfogona de Riucorb, un prohomo anomenat Pere d'Alcover, entre d'altres establerts allí des d'almenys el 1358; cf. F. Carreras, "Ordinacions de Vallfogona de Riucorb (any 1393)", *Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, XII (1925-26), pàg. 193. També trobem un Alcover entre els habitants de Vilaverd a les primeries del segle XV; cf. F. Cortiella, *Història de Vilaverd*, Vilaverd, 1982, pàg. 153. El 1428 a Tarragona es dona constància d'un teixidor anomenat Bernat Alcover. En el posterior fogatjament de 1496-97, i pel que fa a la nostra vila, se'n registra un (Gabriel Alcover), un altre a l'Aixàviga (Mont-ral) i dos més a Cervera i Granyena (Segarra). A mitjan segle XVI, aquest cognom es troba més escampat: a la Selva del Camp, Vilafranca del Penedès, Cervera, Granyena de Segarra, Almacelles (Segrià) i a la Conca de Barberà, Montblanc i l'Espluga de Francolí, a més de Vilaverd. Això no obstant, per tornar a trobar, a la nostra vila, en època més recent, altres individus portadors d'aquest cognom, com en el cas d'Antoni Alcover, frare mort al convent de Sant Anna el 1710, que es deia ésser de Codoñera, al regne d'Aragó; cf. J. Trenchs, "El llibre d'òbits" de Santa Ana de Alcover (Tarragona) (Notas para la historia de una Comunidad Franciscana, 1532-1835)", *Saitabi*, XXXVII (1987), pàg. 20.

que l'utilitzés com a nom de pila.⁵⁶ En canvi, el cognom va seguir transmetent-se de generació en generació, i ha perdurat fins als nostres dies, tant a Catalunya com en zones d'expansió catalana (Mallorca), i a partir d'aquí en altres llocs. La forma Alcover ha esdevingut la predominant, però també ha sobreviscut la variant més arcaica (?) Alcoer, que més aviat hauríem de qualificar com a *rara avis*.

2. Els límits del terme: nous elements a considerar

Com és bastant habitual en altres cartes de poblament, a la d'Alcover es donen els límits que abastaria el seu terme, uns límits que ja més o menys eren coneguts a partir del regest que en va fer Blanch (vegeu més amunt), així pel que fa a la menció del riu Francolí i al torrent –suposadament– de les Voltes, com també pel que fa a la serra de l'Albiol, la Roca Foradada i el camí (que davallava) de Mont-ral. Amb tot, a la llum del que trobem indicat al text donat ara a conèixer, caldrà fer algunes puntualitzacions:

A la còpia que presentem, hi ha un nom propi que no es pot llegir: concretament, el nom que es donava al torrent situat a la banda de ponent.

Presumiblement, hauria de ser el torrent de les Voltes, segons l'anotació que en va fer J. Blanch, al qual hem de donar plena credibilitat, encara que la terminació *-cii* del nostre text, si és correcta, no es podria fer correspondre amb la paraula llatina d'aquell nom. A la carta de la Selva (1169) es fa menció, per la part de sol ixent, al torrent d'Argentera, entès com "*ipsum torrentem qui vadit de ipsis voltis de Argenteria ad partes Parietes Graciles [Paret delgada]*", a partir de quan desemboca a la riera de la Selva.⁵⁷ Simplificant, aquest torrent també podria ser conegut com de les Voltes i seria, doncs, el que faria de límit entre la Selva i Alcover.

Per altra banda, la menció a la Roca Foradada planteja un problema de difícil resolució, si realment es tractava de la gran roca erosionada que es troba a l'extrem dels Motllats, a la banda de ponent de Mont-ral, perquè aleshores potser també caldria incloure aquest lloc dins el terme d'Alcover! (de passada, advertim del fet que no hi ha cap notícia a la concessió d'una carta de població a favor dels veïns de Mont-ral). I què es podria dir del terme "intermedi" de Samuntà, que per aquestes dates encara no estaria constituït? Per altra banda, el 1228 es

56. Vegeu J. Cavallé, "Els noms personals masculins dels alcoverencs (segles XIV-XVIII)", *Butlletí del Centre d'Estudis Alcoverencs*, núm. 44 (octubre-desembre 1998), pàg. 7-21.

57. Cf. J. M. Font Rius, *Cartas de población...* cit., pàg. 183.

fa esment a una terra situada al terme de l'Albiol "*ad rocha foradada*", que afronta amb la serra de l'Albiol (núm. 185). Sens dubte, aquesta roca seria la mateixa que apareix citada a la carta de 1166, però, atenent a l'afrontació indicada aquí, seguim sense veure del tot clar que pogué tractar-se de la gran arcada natural dels Motllats⁵⁸. Es tractaria, potser, d'una altra roca singular actualment desapareguda? En el cas, però, d'haver estat destruïda posteriorment per l'acció de la natura o de l'home, seria certament estrany que no n'hagués quedat cap constància escrita ni el més mínim record popular.⁵⁹

Per últim, no hi ha cap referència a la 'Serra Gran' [Puig d'en Marc] que mencionava el cronista eclesiàstic, però això, com sembla probable, hauria estat inferit de l'expressió que apareix en el text del segle XII: "*serram proxiamam*". Com a tal, hom podria pensar si no faria referència a la serra per on puja l'actual carretera de Mont-ral,

segons que s'inicia a la muntanya del Calvari.⁶⁰ Per suposat, cal tenir present que aquest antic terme d'Alcover seria una mica més gran que el que tingué no gaire després, perquè, com ja hem recordat més amunt, una bona part del sector de la muntanya passà a pertànyer al terme de Samuntà, configurat com una espècie d'arc de ferradura entremig de Mont-ral i d'Alcover.

La delimitació de 1166 presenta alguns elements més que no van ser regestats pel canonge Blanch, com seria, a banda del ja conegut mas de Pere Voltor, la resclosa dels molins de Guillem de Tarragona i la seva mare Agnès, així com un altre mas pertanyent a un tal Deodat de Nabineres.

De fet, la dita delimitació s'iniciava i finalitzava en un mateix punt: a l'esmentada resclosa, ubicada al riu Francolí, probablement no gaire més avall d'on hi havia el pont de Goi, topònim que surt referenciat en altres cartes, com la d'Espinavessa de 1155, però no en la que ens ocupa ara, tot i

58. De fet, existeixen dues Foradades, la Gran i la Petita, aquesta última situada a poca distància de l'anterior; cf. E. PEREA, *La geografia i la història de Mont-ral a través de la seva onomàstica*, Barcelona, 1994, pàg. 195-196. Aquest autor dóna per vàlida la menció que se'n fa al regest de Blanch.

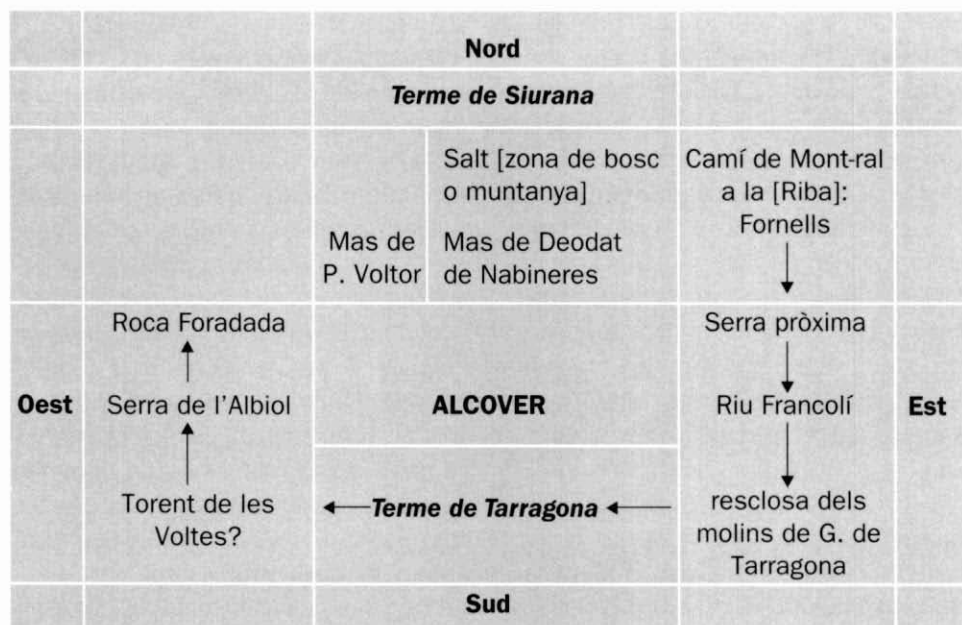
59. Algunes roques singulars del terme serien la Roca del Catroc, la Pena del Molí, la Pena de la Ribera...; cf. A. Manent, "Notes sobre els noms de lloc del terme d'Alcover", *Butlletí del Centre d'Estudis Alcoverencs*, núm. 21 (gener-març 1983), pàg. 11; J. Cavallé, "Algunes notes sobre les pedreres d'Alcover al llarg de la història", *ibidem*, núm. 69 (gener-març 1995), pàg. 19.

60. A diferenciar, doncs, de "*ipsa serra que vadit ad pontum Glorie [Pont de Goi]*", esmentada a la carta d'Espinavessa de 1155, que sí es pot fer correspondre amb l'actual Serra Gran; cf. J. M. Font Rius, *Cartas de población...* cit., pàg. 157.

que podríem considerar que s’hi faria referència indirecta quan es parla del camí que davallava de Mont-ral –“per ipsam serram proximam”– a l’anomenada Riba (“riba apellada lo pont de Guoy”, s’indica en un document del segle XIV).⁶¹

A partir d’aquella resclosa, hom anà traçant un circuit tot al voltant del nucli principal del terme seguint l’ordre que és l’habitual en totes les delimitacions anotades a les cartes de poblament, o sigui: est→sud →oest→nord:

61. Cf. G. Secall, “Breus consideracions sobre els jueus d’Alcover”, *Butlletí del Centre d’Estudis Alcoverencs*, núm. 15 (juliol-setembre 1981), pàg. 13. El lloc de Rocabruna [Picamoixons] estava ubicat “iuxta rippam Francolini”, damunt Pont de Goi; cf. J. M. Font Rius, *Cartas de población...* cit., pàg. 200. Aquest sector del Francolí s’anà omplint de molins i d’altres infraestructures hidràuliques. Del 1228 es dona la ubicació d’un tros de terra a Pont de Goi, afrontant “in canalibus molendinorum de Pontegoy, in rego, in rivo Franculini et in saltador aque Franculini” (núm. 62). Sobre el topònim en qüestió, vegeu R. Amigó, “El Pont de Goi”, *Butlletí del Centre d’Estudis Alcoverencs*, núm. 104 (octubre-desembre 2003), pàg. 4-12.

Segons la descripció anotada, la situació d'Alcover, entre els termes de Siurana i de Tarragona, resulta bastant imprecisa. Es diu que limitava pel sud amb el terme de Tarragona, des de la resclosa de Guillem de Tarragona, al Francolí, fins al torrent de les Voltes. Això significa, si s'ha de fer una lectura estricta, que Alcover en quedaria fora; altrament, caldria inferir una altra cosa: que el terme estaria partit, amb una part inclosa a les Muntanyes de Siurana i una altra part –la més planera– al territori de Tarragona. L'Albiol, segons la carta de població de 1158, també limitava pel sud amb el terme de Tarragona, per bé que s'indica de manera explícita que se situava “infra terminos de Ciurana”. No obstant això, aquest lloc acabà integrant-se en anys successius dins el senyoriu arquebisbal.⁶² En el cas d'Alforja, aquest traspàs s'efectuà a finals del 1173 en virtut del nou atorgament realitzat per l'arquebisbe validant el que havia donat el rei uns anys abans.⁶³ Segurament, això seria una forma de posar en pràctica la delimitació territorial acor-

dada el mateix any tocant als apèndixs de les muntanyes, d'acord amb el que ja hem comentat més amunt. També Alcover hauria estat transferit al voltant d'aquella data?⁶⁴

Hem al·ludit a Guillem de Tarragona, el qual no era cap altre que el fill –primogènit– del príncep Robert Bordet (i d'Agnès, comtessa de Tarragona), que va morir assassinat el 1168 a instàncies de l'arquebisbe Hug de Cervelló, en el marc de les disputes sostingudes entre l'Església tarragonina i la família normanda. Guillem tingué un fill homònim, qui probablement seguiria en possessió dels molins situats al riu Francolí. D'aquest Guillem (II) de Tarragona es coneix un conveni subscrit amb el rei Alfons a principis del segle XIII, que tanmateix es creu que no arribaria a formalitzar-se per l'oposició de l'Església tarragonina, però en virtut del qual l'esmentat havia de rebre la part de la dominicatura que el rei tenia a Valls i Riudoms, juntament amb la totalitat del domini sobre Picamoixons, Espinavessa i també el Pont de Goi, on hi hauria els referits molins.⁶⁵

62. Cf. J. M. Font Rius, *Cartas de población...* cit., pàg. 740-741. Si fem cas del canonge Blanch, no fou fins al 1187 quan aquest lloc es convertí en feu de l'Església tarragonina, en ser traspasat pel rei Alfons a la Mitra tarragonina; J. BLANCH, *op. cit.*, I, pàg. 115.

63. Cf. J. M. Font Rius, *Cartas de población...* cit., I, pàg. 742. Vegeu també F. CORTIELLA/P. ANGUERA, *Història d'Alforja*, Alforja, 1986, pàg. 13 i ss. Com hem vist, també Alforja s'inclouïa en el traspàs temporal de drets reials de les muntanyes de Siurana el 1209.

64. Potser tal transferiment s'hauria efectuat ben aviat, d'acord amb la concessió del mercat –el 1174?–, que fou realitzada conjuntament pel rei i l'arquebisbe (vegeu més avall).

65. Cf. E. Morera, *Tarragona cristiana*, I, pàg. 535-537; s'hi referia J. M. Font Rius, *Cartas de población...*, I, pàg. 738. El 1230, quan el susdit Guillem de Tarragona dictà el

Els Aguiló, descendents del príncep Robert, seguiren tenint possessions al Camp de Tarragona, almenys fins a mitjan segle XIII.⁶⁶

El mas de Pere Voltor es correspon, com ja se sap, al mas de Mont-ravà, situat dins el terme d'Alcover, a la vora del riu Glorieta, prop d'una antiga torre d'època musulmana. L'esmentat Pere Voltor havia rebut aquest lloc pocs anys abans –1157 i 1163– per bastir-hi un casal, on també s'inclouïa un molí.⁶⁷ D'alguna manera, aquest lloc també hauria estat termenat, d'aquí que a la carta de 1166 es faci constar expressament la seva inclusió dins del terme d'Alcover (“*totum integritur cum terminis suis*”). Com se sap, el llinatge Voltor esdevingué un dels més habituals entre la posterior població d'Alcover.

Pel que fa a l'altre mas indicat, el de Nabineres, s'hauria de situar en algun punt del camí que pujava a Mont-ral, com ja sembla inferir-se del que s'indica a la carta de població, i a la part alta d'un torrent.⁶⁸ També el cognom Nabineres apareix bastant expandit entre la població local de la primera època, a partir del que es recull al Manual notarial de 1228-1229, quan hi havia diverses persones que n'eren portadores. Un individu d'aquesta nissaga, Ramon de Nabineres, el trobem exercint com a batlle a la dècada de 1240. Cap al 1247, Pere de Nabineres i la seva muller es varen vendre tots els drets que percebien al dit mas, a més de tot el senyoratge que tenien sobre els homes que hi habitaven o hi treballaven.⁶⁹ Tots ells (Nabineres, Vol-

---

seu testament, féu hereva la seva filla Elisenda de les rendes del castell de Valls i els seus termes d'Espinavessa, Picamoixons i Pont de Goi, a més del castell de Riudoms, entre altres possessions; vegeu E. Fort, *Sant Bernat Calbó, abat de Santes Creus i bisbe de Vic*, Reus, 1979, pàg. 151-152.

66. Quan Guillem d'Aguiló transferí a l'arquebisbe totes les possessions que tenia a Tarragona, Tamarit i altres llocs; cf. J. Cubells, “Fets del regnat de Jaume I, senyor de Montpel·lier, en els pergamins de l'Arxiu Històric de Tarragona”, dins *Montpellier, la Couronne d'Aragon et les pays de la langue d'oc (1204-1349). Actes du Xlle Congrès d'histoire de la Couronne d'Aragon, II*, Montpellier, 1988, pàg. 81. De tota manera, en època posterior, es troben alguns Aguiló afincats a Tarragona com a ciutadans.

67. Cf. E. Gort, “Fortificació de Mont-ravà”, dins *Catalunya Romànica*, pàg. 324.

68. “*ipsum agrum quem habemus in manso de Nabineris, que continetur in via de Rascaz*” (Manual de 1228/29, núm. 127); honors situades al terme del dit mas, que afrontava amb el camí vell que solia anar a Mont-ral “*et in torrente que exiit de manso de Nabineris*”; AHAT, Manual [Alcover] 1245-1247, fol. 44r; venda d'un hort situat “*apud mansum de Nabineris*” que afrontava amb el torrent i camí de Mont-ral; *ibid.*, 1268-1269, fol. 30v.

69. “*Ego, P. de Nabineris et uxor mea Ermesendis vendimus tibi B. Mayens et uxori tue Alde, per CCX sol., per legitima que debebat evenire mihi, dicte Alde, jure matris mee Guilleme, omnem censum et quartas et quartiis et totum jus que habemus et habere debemus in termino de Alchoerio vel in manso de Nabineris preter dominium nostrum (...) et totum senioraticum quod*

tor...), aleshores habitants d'Alcover, devien ser descendents, doncs, dels primers pobladors d'aquells masos del terme.⁷⁰

Tot plegat dóna idea de la preexistència —en el moment de la concessió de la carta de població— d'una sèrie de masos, d'unes infraestructures i d'una població que ja estava establerta, encara que reduïda. I junt a la pervivència d'un poblament dispers, la vinguda de foranis, així com l'establiment de la gent de la rodalia (potser cabalers dels masos), ajudaria a potenciar la seva concentració al nucli que, a partir d'aleshores, havia d'experimentar un notable creixement. Dit això, hi ha coses que no es poden inferir del documnet. Segons Cosme Vidal, la carta de 1166 suposà concedir a la població el títol de vilatge (?), cosa que, òbviament, no podem subscriure; també seria improcedent de considerar aquest nucli inicial com a vila.⁷¹ Per

això, cal esperar unes dècades més endavant, en el marc d'un poblament més desenvolupat.⁷²

Per últim, un altre topònim referenciat a la carta de població, i potser no tan conegut com els altres, és el de Fornells (derivat diminutiu de *furnus* < forn). En el Manual notarial de 1228-1229 se cita l'"alou de Fornells" en relació amb Robert de Fornells, així com el terme d'igual nom, inclòs, segons sembla, dins del d'Alcover, i a part també s'esmenten diverses persones identificades com de Fornells, cosa que donaria idea de l'existència d'un petit nucli de poblament. Així mateix, en un document posterior de 1329 (segons referències extretes d'alguns manuals notariais de Valls), aquest llogaret o partida consta com a pertanyent a la parròquia i terme d'Alcover, dins uns límits parroquials on també quedaven inclosos molts altres llogarets⁷³. Des de la vila d'Alcover hi havia

---

habemus super homines de manso de Nabineris predicto, salvo jure domini regis et suorum"; AHAT, Manual [Alcover] 1245-1247, fol. 73. Respecte dels homes del mas, ja en el manual de 1228/29 figuren dos Ripoll (I. i P) identificats com "de manso de Nabineris", potser una família de masovers.

70. Però, mentre el llinatge Voltor perdurà entre la població d'Alcover durant molt de temps, l'altre, Nabineres, acabà per extingir-se, de manera que al segle XV ja no n'hi havia cap. En canvi, en el fogatjament de 1414 hom registra un Voltor a Alcover i dos més, a Valls i Picamoixons, respectivament.

71. Això contrasta amb la caracterització que es fa d'altres assentaments: "villam nostram que dicitur Villa Constantina" (la Selva 1164); "...ville nostre que dicitur Monsrubeus" (Mont-roig 1180); "...ipsius ville de Redis" (Reus 1183); etc.

72. Així, el 1228 ja trobem les primeres referències d'Alcover com a vila (núm. 5, 130, 334 del Manual transcrit), potser pel fet que el lloc ja estava emmurallat o camí de ser-ho.

73. Vegeu E. Gort, "Santa Maria d'Alcover", dins *Catalunya Romànica*, XXI, pàg. 321; ÍDEM, "Alcover medieval" cit., pàg. 62, però el de Fornells no s'esmenta. El 1355 Guillem Oller

un camí que menava a Fornells⁷⁴. Més modernament, la partida de Fornells se situava junt a la Plana, a la banda de Picamoixons i vora el Francolí.⁷⁵ Amb tot, a la carta de 1166, Fornells sembla ubicar-se en algun indret més elevat, abans de davallar a la plana. Sigui com sigui, el fet és que aquest topònim ja existia al segle XII.

Així doncs, la concessió es feia sobre tot el que restava inclòs dins el terme delimitat, i, com de costum, s'enumeren els diversos elements físics que s'hi podien trobar de la muntanya a la plana, tant si es tractava de terres cultivades com no cultivades, dins les quals s'inclouïen boscos i pastures, que podrien ser –o així caldria interpretar-ho– d'aprofitament comunal. Llevat que es pugui entendre com una simple formulació genèrica buida de contingut real, hom reconeixia que dins d'aquell terme ja hi havia algunes terres de cultiu, com una prova més, si es vol, d'una colonització preexistent o que ja estava en marxa de feia un cert temps.

3. El nucli inicial: més incerteses que certeses

Òbviament, el reconeixement, per al nostre topònim, d'una etimologia àrab pressuposa un assentament previ a l'ocupació cristiana de l'indret, però, fins ara, no hi ha vestigis certs –constatables arqueològicament– que puguin avalar aquesta presumpció. Com ja hem dit abans, el nom donat al lloc podria provenir d'un antropònim vinculat a un dels primers pobladors de l'indret, possessor originàriament d'algun mas (o alqueria?) com els que apareixen esmentats a la carta, la qual cosa pot relacionar-se amb l'existència a la mateixa vila –tan sols unes dècades després– de diverses persones que portaven el nom d'Alcoer/Alcouer (vegeu comentaris de més amunt). No hi ha dubte que la colonització ja s'havia iniciat abans que fos atorgada la carta de població, però la pregunta que ens fem és: quant de temps enrere? Sobre això, caldria remetre's, un cop més, a l'afrontació del terme

---

de Fornells intervenia en un plet a propòsit d'una qüestió suscitada entre els habitants de diferents llogarets de la parròquia; cf. A. Barbarà, "El desaparecido término del Samontà", *Butlletí del Centre d'Estudis Alcoverencs*, núm. 7 (juliol-setembre 1979), pàg. 20.

74. Cf. G. Secall, "Breus consideracions sobre els jueus d'Alcover", *Butlletí del Centre d'Estudis Alcoverencs*; núm. 15 (juliol-setembre 1981), pàg. 13. A part, sovintegen les mencions a aquest camí en el Manual notarial que hem consultat dels anys 1268-69.

75. Cf. J. Cavallé, "Notes sobre el terme de la Plana i Samuntà devers 1716", *Butlletí del Centre d'Estudis Alcoverencs*, núm. 32 (octubre-desembre 1985), pàg. 10 i 17.

d'Ullastrell del 1060 que sembla donar per fet l'existència d'una església consagrada a Santa Maria, cosa que ha donat peu a tot tipus d'especulacions.⁷⁶ Si és verídica, seria la primera referència a la cristianització medieval del Camp de Tarragona, bastant abans de quan es pogué dur a terme la restauració de l'arquebisbat!

Pel que ja hem vist en l'apartat anterior, caldria concebre el primitiu terme com un espai ocupat per diversos petits nuclis disseminats, ja es tractés de simples masos o d'altres petits agrupaments (inclòs l'esmentat de Fornells), mentre Alcover s'anava consolidant com a nucli principal, tal com ens assenyalen altres indicadors donats a conèixer pels diferents autors.

En el moment de la concessió de la carta de població hi havia una església, a la qual fa esment la butlla del papa Anastasi IV de 1154, així com la posterior de Celestí III (1194). Tanmateix, hem de plànyer-nos pel fet que ambdues butlles no indiquin l'advocació que tindria aquest temple. Per aquesta raó, els diferents autors no es posen d'acord sobre si podria ser l'església

de Santa Maria –edifici situat dins el nucli antic, d'estil romànic, que es data avançat el segle XIII⁷⁷—o bé la de Sant Miquel –situada fora del recinte de l'antiga població i reformada al segle XV a partir, però, d'una construcció anterior.

De fet, és al segle XIII quan es dona constància de l'existència de les dues advocacions: en els llegats testamentaris de 1228-1229 sempre apareix en primer lloc Santa Maria, de vegades identificada com a església, i a continuació Sant Miquel. Al respecte, doncs, s'ha especulat sobre quina de les dues seria la que surt referenciada a les butlles del segle XII, en el supòsit que només n'existís una, i si l'una hauria pogut substituir l'altra en la funció de parròquia.⁷⁸ Allò que ens interessa destacar aquí és que, d'acord amb l'existència de dues esglésies, s'ha postulat com a hipòtesi un possible canvi d'emplaçament a partir d'un nucli anterior, o sigui, que el nucli més primitiu s'hagués iniciat al voltant de Sant Miquel i que posteriorment s'hagués traslladat (o fet traslladar) a Santa Maria. Aquests canvis

76. Vegeu-ne una síntesi a E. Gort, "Alcover medieval" cit., pàg. 53-54.

77. Tal datació es deriva de l'anàlisi de la mateixa morfologia arquitectònica; cf. F. ESPAÑOL, "Les esglésies medievals d'Alcover", dins AAVV, *Retaula romànic i gòtic d'Alcover (Cicle de conferències celebrades el desembre de 1992)*, Alcover, 1996, pàg. 18; Catalunya Romànica, XXI, pàg. 321.

78. El fet que durant la primera meitat del segle XIII es faci referència a l'obra de Santa Maria és un dels elements que fa suposar que aquesta seria la nova església que acabaria substituint la de Sant Miquel. Sobre això, vegeu F. Español, "Les esglésies medievals..." cit., pàg. 7-34; E. GORT, "Alcover medieval" cit., pàg. 60-62.

d'emplaçament estan testimoniats en altres casos com Vilasalva-Montblanc i, per tant, no fóra inversemblant que hagués pogut succeir també en el cas del qual ens ocupem ara.⁷⁹ Altres localitats, com Valls, foren resultat de la unió o fusió de dos nuclis inicialment diferenciats, l'un configurat a redós del castell i l'altre de la parròquia. Però, pel que fa a Alcover ignorem moltes coses, fins i tot en quin lloc s'aixecà el castell.

A propòsit d'això, poca cosa se sap, encara que se suposa que la seva construcció s'hauria iniciat de bon principi, però mentre per a uns estaria situat al solar ocupat ara per l'església nova (bastida a cavall dels segles XVI-XVII sota l'advocació de la Verge de l'Assumpció)⁸⁰, hi ha qui també pensa que podria ubicar-se al sector on hi ha l'església de Sant Miquel, a la qual se li adjudica un origen castral.⁸¹

Sant Miquel compta amb un altre element: el cementiri. Atenent a la seva ubicació actual, s'ha considerat que el cementiri medieval estaria fora del clos de la vila: tal ubicació externa potser tindria cert sentit si aquell sector hagués estat el primer assentament. Amb tot, el més lògic és que estigués emplaçat a la vora del temple parroquial, com tots els

fossars d'aquella època. Seria molt estrany que Santa Maria, a partir de quan es pot identificar sense cap mena de dubte com a església parroquial, no hagués tingut un cementiri propi, situat just o ben a la vora de l'espai sagrat, on s'havien de celebrar les exèquies per als feligresos difunts.

Fos com fos, l'única cosa que sembla certa és que la població va créixer al voltant de Santa Maria, la qual, en el decurs del segle XIII, es presenta com a església principal –amb cementiri o sense? –, acomplint funcions de parròquia presidida per un rector. La de Sant Miquel potser restaria com una simple capella, sufragània d'aquella altra i en relació a la qual es té constància almenys d'una capellania creada al segle XIII (*Rationes decimarum* de 1279-90). En els testaments d'aquesta època, a més del rector, s'esmenten dos preveres o capellans, cosa que estaria relacionada amb l'existència de les dues esglésies que ja coneixem. Hem de recordar, per altra banda, que el terme de la parròquia era força ampli, ja que incloïa altres nuclis habitats dels encontorns, tant dins com fora els límits del terme de la vila, on hi havia altres feligresos als quals calia donar assistència espiritual.

Com es veu, sobre la configuració ori-

79. Junt a d'altres casos esmentats per A. Virgili, "Els conqueridors de mitjan segle XII..." cit., pàg. 285-286.

80. Vegeu E. Gort, "Alcover medieval" cit., pàg. 59-60.

81. Cf. F. Español, "Les esglésies medievals..." cit., pàg. 12.

ginal d'Alcover –a banda del misteri que plana sobre el topònim–, hi ha plantejats molts interrogants, als quals esperem que algun dia es pugui donar resposta.

4. Alcover en vies de desenvolupament

Només havien transcorregut 8 anys de la carta de població, quan el mateix rei Alfons, conjuntament amb l'arquebisbe Berenguer de Vilademuls, atorgaren a Alcover –en el que caldria considerar com el primer acte de jurisdicció comuna sobre aquesta localitat– el dret a celebrar-hi un mercat els dilluns de cada setmana.⁸² Significa això que el nucli ja estava prou desenvolupat com per fer-se mereixedor d'aquest altre privilegi? Un cop més, aquesta altra concessió, si és certa en el moment que es postula, seria una prova més que el poblament d'Alcover ja s'havia iniciat bastant abans que fos atorgada la concessió de la carta de població. En tot cas, darrere d'aquesta concessió sembla planar un especial interès senyorial per tal de

potenciar aquest assentament, àhduc en preferència a d'altres nuclis donats a poblar al Camp de Tarragona. El fet és força rellevant, ja que, deixant de banda la ciutat, Alcover es constitueix en la primera població del Camp a beneficiar-se d'un privilegi d'aquest tipus, passant pel davant d'altres poblacions com Cambrils, que era vila de jurisdicció reial (on, de tota manera, ja el 1185 s'al·ludeix als drets percebadors sobre el mercat). A banda també de la concessió atorgada al port de Salou (1194),⁸³ tots els altres nuclis del Camp van obtenir el dret a celebrar mercat a partir de principis del segle XIII; i en algunes localitats més tardanament.

Així doncs, el privilegi atorgat, segons sembla el 1174, situa Alcover com una incipient vila-mercat. L'existència del mercat és avalada al llarg del segle XIII: entre els anys 1245-1247 trobem una casa que afrontava "*cum mercato*" i algunes taules localitzades "*in foro Alchoarii*". Així mateix, ja es fa referència al Mercadal,⁸⁴ l'espai on

82. Al respecte, el canonge J. Blanch, *op. cit.*, II, pàg. 102, al·ludeix a la concessió que hauria fet en un altre temps el rei Alfons i l'arquebisbe Berenguer de Vilademuls, però, curiosament, quan aborda la prelatura corresponent, no indica res sobre això; per la seva banda, Cortiella afinava més donant com a data de concessió el 1174, però sense esmentar-ne la font; altres autors han seguit la referència de Cortiella.

83. Vegeu la darrera aportació d'E. Gort, "Reus i Salou: algunes notes per a la seva història (segle XII-XVIII)", dins AAVV, *Reus, port de mar. De l'establiment del mercat al projecte del canal*, Reus, 2007, pàg. 18.

84. AHAT, Manual [Alcover] 1245-1247, fol. 64v. Fins ara, l'existència del dit Mercadal es coneixia de forma indirecta, a través de l'Índex Vell; cf. F. Cortiella, "Les relacions dels arquebisbes de Tarragona amb els pobles del Camp, durant el regnat de Pere el Gran, segons l'Índex Vell de Tarragona", *IX Congresso di Storia della Corona d'Aragona, II*, Palermo, 1983, pàg. 440; també E. Gort, "Entorn les estructures..." cit., pàg. 375.

alguns hi tenien instal·lades les seves taules o petites tendes on es mercadejava.⁸⁵ Així doncs, aquest mercat ja feia molt de temps que funcionava quan, a principis del segle XIV, la vila va haver d'emprendre una defensa aferrissada del seu privilegi arran de la disputa sorgida amb els prohoms de Reus, que volien realitzar mercat el mateix dia de la setmana, en evident perjudici del que es feia a Alcover.

Al segle XIII, la vila es trobava camí del desenvolupament. Com en molts altres casos, tenim una vila closa configurada al llarg d'un eix o via principal, que passà a ser conegut com el carrer Major.⁸⁶ Durant la primera meitat del referit segle es varen fer obres a l'església de Santa Maria, tal com ja hem recordat en nota, potser amb la finalitat de poder acollir un major nombre de feligresos. Coetàniament, es devien aixecar les muralles, ja que el 1228 es fa referència a una terra comprada "*ad necessitate muris ipsius ville*" (núm. 154). Per aquestes dates, la vila ja comptava amb dos forns per coure el pa (hom feia distinció entre

el forn vell i el forn nou⁸⁷) i això només tenia raó de ser en el marc d'un poblament una mica crescut. Aleshores també hi havia un hospital; a les deixes testamentàries d'aquesta època (s. XIII), hom anota per separat, en alguns casos, l'hospital i la casa dels malalts, que talment seria una dependència d'aquell altre.

A mitjan segle XIII, Alcover ja estaria completament emmurallat; si més no, sovintegen les referències a cases o d'altres estatges afrontant "*in muro ville*", cosa que es troba en consonància amb la disposició morfològica d'una vila –allargada a banda i banda d'un eix principal– que ocupava un recinte no gaire gran, evidentment menor del que es coneix per al segle XIV. A jutjar per les fonts notariales, hi havia bastants obradors a l'interior de la vila, la qual cosa és indicador indirecte de l'establiment d'un cert nombre d'artesans, entre els quals devien ser majoria els relacionats amb la manufactura tèxtil.⁸⁸ De moment, però, no ens consta que es creés cap vila nova, entenent per això nous barris extra-

85. En alguna ocasió, hom arriba a comptabilitzar 6 taules al mercat en mans d'un sol individu, Pere de Brusca, que es trobaven entremig i/o als baixos d'algunes cases; AHAT, Manual [Alcover] 1245-1247, fol. 58v.

86. Ja documentat al primer Manual notarial (núm. 196). També el documentem pels volts de 1245 a propòsit d'uns obradors; AHAT, Manual [Alcover], núm. 2, fol. 34r.

87 Cf. J. Cavallé, "Alcover 1228", *Butlletí del Centre d'Estudis Alcoverencs*, núm. 71 (juliol-setembre 1995), pàg. 10, basant-se en el Manual transcrit.

88. Ja abans de 1270 trobem inscrits una quarantena de vilatans adscrits a l'ofici de teixidoria, entre els quals figura un G. Alcover. El nombre és prou indicatiu del desenvolupament que hauria assolit aquesta manufactura a la nostra vila.

murs, llevat potser de la zona ocupada pel call. Efectivament, ja en el darrer quart del segle XIII trobem els primers jueus fent estada a la vila. Tanmateix, hi hauria poques famílies hostatjades en aquell call, ja que mai no arribà a tenir categoria d'aljama.⁸⁹

En suma, és indiscutible que en aquesta època es produí un creixement demogràfic de la vila, potser més accentuat a finals del segle XIII o en el trànsit cap al segle XIV. Segons Joan Cavallé, basant-se en el manual de 1228-1229, Alcover devia comptar aleshores amb un centenar d'habitatges.⁹⁰ Al cap d'un segle, aquesta xifra es podria haver triplicat: el 1339 (abans de la gran mortaldat provocada per la Pesta Negra), la vila comptabilitzava més de 300 focs (o llars, si es vol), en un nombre similar a la vila de Riudoms, i només superada per tres localitats de la zona: Valls, la Selva i Reus. Ja aleshores, Alcover s'havia convertit en una de les viles més

destacades del Camp de Tarragona, i els seus dirigents participaven en tots els afers de la comarca, en el marc de l'anomenada Comuna del Camp. Però l'època del creixement arribaria ben aviat a la seva fi, amb les primeres caresties de subsistència i les successives onades de pesta. Tot i així, durant la primera meitat del tres-cents es palesa una activitat constructiva amb algunes obres realitzades a les dues esglésies, l'abast de les quals –si foren d'ampliació o de simple manteniment dels respectius temples– se'ns escapa completament.⁹¹

5. Llibertats vs. drets senyoriais

Com ja sabem, els habitants d'aquest lloc i terme havien de registrar-se pels usos de Siurana ("... *secundum mores et libertates habitatorum in castro de Siurana*", diu el document de 1166), la qual cosa feia innecessari d'introduir altres clàusules més detallades. Això també explicaria la

89. Possiblement, alguns dels jueus que es documenten al llarg del segle XIII realitzant transaccions a la vila amb alguns dels seus habitants ja devien fer-hi estada. Si més no, tenim documentada la venda d'una casael 1279 per part de dos cònjuges d'Alcover a favor d'un matrimoni jueu (AHAT, Manual [Alcover] 1278-79, fol. 66v.), cosa que ens fa avançar la data del seu establiment uns anys abans del que s'havia indicat fins ara, o sigui, el 1292; cf. E. Gort, "Alcover medieval" cit., pàg. 63, basant-se en els treballs de G. Secall.

90. Cf. J. Cavallé, "Alcover 1228" cit., pàg. 10.

91. En una data indeterminada (no anterior a la dècada de 1320, atenent a la referència que es fa als carmelites de Valls) l'alcoverenc Guillem Mascarell testà, deixant 4 sous a les obres de Santa Maria i de Sant Miquel ("*operi Sancte Marie ecclesie de Alcoverio et operi sancti Michaelis de Alcoverio*"); AHAT, Manual [Alcover] 1281-1304, fol. 20r. Fins ara, les úniques obres documentades a l'església major d'Alcover eren les d'una capella construïda a les darreries del segle XIV; cf. F. ESPAÑOL, "Les esglésies medievals..." cit., pàg. 25 i ss.

poca extensió que té aquesta carta de població en comparació amb algunes altres, on es tracten diversos aspectes pel que fa a l'organització comunitària i als drets que es reservaven els senyors en els "nous" assentaments. En canvi, seria perfectament equiparable amb el que trobem anotat en altres cartes, com la d'Alforja de 1170, on també es feien extensius els costums de Siurana. Vist així, i com ja han fet diversos autors (Font Rius, Cortiella, Gort...), és d'obligada referència la carta atorgada a Siurana el 1153: en aquesta s'estipulava la lliure possessió de les cases i terres; el lliure ús de les pastures, de les aigües i de la caça, i tots els altres drets d'ús (o emprius) sobre els boscos; l'exempció sobre tot tipus de cens, llevat dels delmes i les primícies, i, per últim, la retenció dels destrets senyorials (forns, molins) i les justícies, o sigui, els diferents drets que podien percebre els senyors per impartir justícia entre els seus vassalls. Així mateix, se'ls

eximia del pagament de les lleudes (impostos comercials).

En tot cas, la carta de Siurana constitueix una mena d'apèndix de les llibertats atorgades a la ciutat de Lleida ("*tales fueros et tales usaticos quales habent ipsi populatores de Lerida francamente*"). Per extensió, podem dir que els pobladors d'Alcover havien de passar a gaudir de drets iguals o semblants als concedits als lleidatans.⁹²

Però, com arreu, la situació dels nous pobladors no era tan idíl·lica com podria semblar en un primer moment, si més no a partir de quan la senyoria passà a exercir els seus drets sobre la població dependent, començant per la posada a punt dels monopolis ja indicats a la mateixa carta (de Siurana). Així, respecte del forn, es té notícia de l'establiment efectuat uns anys després –el 1189– per part dels tres senyors de la vila (arquebisbe, paborde i reina Sanxa), seguint en part el sistema aplicat a la ciutat de Tarragona.⁹³ Per altra banda, la proximitat de cursos

92. En aquesta època, les grans cartes de població de Tortosa i Lleida (1149, 1150) es van anar generalitzant progressivament a la resta del país, àdhuc més enllà (Mallorca). Entre les aportacions més actuals, vegeu J. Busqueta, "Sobre la Carta de poblament de Lleida (1150): l'herència de Tortosa"; R. Piña, "La carta de Tortosa i la seva projecció en el Regne de Mallorca", dins J. Serrano (ed.), *Les Cartes de Població cristiana i de Seguretat de jueus i sarraïns de Tortosa (1148/1149). Actes de les Jornades d'Estudi commemoratives del 850è aniversari de la seva concessió (Tortosa, 14, 15 i 16 de maig de 1999)*, Barcelona, 2000, pàg. 199-212 i 213-224.

93 Cf. J. BLANCH, *op. cit.*, I, p. 114. Respecte a la mencionada reina Sanxa, aquesta va posseir el domini que hi tenia el rei, per cessió, entre 1174 i 1208; cf. E. GORT, "Alcover medieval" cit., pàg. 66.

d'aigua com el Francolí i el Glorieta afavorien la instal·lació de molins com els que ja dona a conèixer la carta de 1166, i ben aviat se n'haurien bastit de nous per tal de ser explotats com a monopolis de la senyoria. A finals del segle XIII ja n'hi havia sis, com a mínim, sobre els quals es percebi- en exaccions de diferent índole.⁹⁴ I, malgrat allò que pogués inferir-se de la supeditació d'Alcover als usos de Siurana, el funcionament d'un mercat ben aviat implicaria el cobrament, per part senyorial, dels corresponents drets (lleudes) sobre totes les transaccions que s'hi fessin, tal com es documenta més tard.

De fet, és a finals del segle XIII quan podem fer-nos una idea molt més completa del ventall de drets senyoria- als imposats sobre els habitants de la vila i terme. Segons les informacions proporcionades per Ezequiel Gort, el 1276 les rendes de l'arquebisbe eren les següents: la meitat del delme així com una cinquena part dels drets so-

bre les justícies junt a d'altres drets o censos percebuts sobre el mercat, el forn vell, la fàbrega i alguns molins, a més dels derivats de l'establiment de la carnisseria i la peixateria, i a banda també d'altres censos que es cobraven sobre els masos i les terres de cultiu.⁹⁵ Tots o gairebé tots aquests drets, consti- tutius de la dominicatura arquebisbal, foren cedits –el 1293– al paborde de la Seu tarragonina –qui, de fet, ja partici- pava en les rendes de la vila–, mentre l'arquebisbe retenia per a ell l'adminis- tració de la justícia.⁹⁶ Per la seva banda, el rei percebria rendes semblants per les porcions que li correspondrien per la seva dominicatura.⁹⁷

Tot això, insistim, contrasta amb les preteses llibertats atorgades als (re)pobladors del terme d'Alcover el 1166. Així doncs, l'única cosa que els quedaria a plena disposició –no sotmès a tot el ventall d'exigències senyoriales– seria la lliure explotació dels emprius del terme, i potser ni tan sols això.

94 Cf. E. GORT, "Vila d'Alcover", dins *Catalunya Romànica*, XXI, pàg. 320, referit a l'any 1276. Un nombre similar es pot comptabilitzar en els drets adquirits més tard pel paborde de mans de l'arquebisbe; cf. J. TRENCHS, "El testament de Bernat d'Olivella i les seves conseqüències al Camp de Tarragona", *Estudis d'Història Medieval*, II, Barcelona, 1970, pàg. 41.

95 Cf. E. GORT, "Alcover medieval" cit., pàg. 64.

96 *Ibidem*, pàg. 64-65. Com acabem de veure a propòsit del forn, el paborde ja tenia constituïts drets sobre la vila des de molt abans. Existeix un estudi sobre les rendes percebudes pels senyors eclesiàstics al segle XIV: R. MOYA, "La fiscalitat durant la campanya de Sardenya al Camp de Tarragona (1320-1326). Estudi comparatiu d'Alcover, Reus, la Selva del Camp i Valls", tesi de llicenciatura, Univ. de Barcelona, 1995.

97 Cf. E. GORT, "Entorn de les estructures senyoriales..." cit., pàg. 377; *idem*, "Alcover medieval", pàg. 65.

6. Un darrer punt: els testimonis de la carta de població

Finalment, caldria referir-se als signants del document. Abans de res, hem d'advertir de la no inclusió de la signatura del rei com a concessionari, una signatura que sol figurar en totes les concessions d'aquest tipus, ja sigui just abans o després de la indicació de la data. I, per altra banda, tampoc no s'indica el nom de l'escrivà que redactà la carta. Així doncs, sembla que aquest document no hauria estat copiat sencer. Si fóssim malfiats, podríem pensar que només s'haurien copiat algunes clàusules, o sigui, aquelles que interessaven més en funció del procés judicial que s'estava duent a terme a principis del segle XIV, cosa que també podria anar lligada amb la brevetat del document. És clar que, per altra banda, podem llegir el cos de la carta com un tot unitari i en principi sense trobar-hi a faltar res.

A continuació de la data, únicament es troben les signatures dels testimonis i com a tals figuren quatre individus: el ja esmentat Albert de Castellvell, que trobem acompanyant el rei, seguit d'un altre individu del mateix llinatge, que probablement seria Guillem, el mateix que signà a la carta de Siurana i en altres (com la

de Vilanova de Prades); els dos noms restants són Ramon de Molnells i Bertran de Castellet.

Aquest últim és un altre personatge de l'època prou conegut, ja que fou el conqueridor de Siurana, esdevingut el primer castlà que tingué la plaça (abans de ser-ho Albert de Castellvell), i primer titular de la castllania de Reus. Bertran de Castellet figura, d'altra banda, com un dels donants de la carta de població de Mont-roig (1180) d'acord, segons Font Rius, amb els drets que tenia sobre una bona part del sector muntanyós que confrontava amb el Camp.⁹⁸

Aquest llinatge, procedent del càstrum de Sant Esteve de Castellet, al Garraf, es va consolidar durant el segle XII a redós de la cort comtal i de les conquestes, tot acompanyant el comte Ramon Berenguer IV i el rei Alfons, no sols en l'àmbit del Camp de Tarragona, sinó també en les terres tortosines, com bé explica l'historiador A. Virgili.⁹⁹ El mateix autor informa de la donació efectuada per Agnès, comtessa de Tarragona, a favor de l'esmentat Bertran d'unes terres –com a penyora per uns préstecs que li havia fet–, terres que estaven situades al terme d'aquesta ciutat, que ben bé podria referir-se a la partida que passà a anomenar-se de Castellet, situada prop de Vila-seca¹⁰⁰. Anteriorment

98. Cf. J. M. Font Rius, *Cartas de población...* cit., pàg. 732.

99. Vegeu A. Virgili, "Els conqueridors de mitjan segle XII..." cit., pàg. 263-264.

100. Vegeu R. Amicó, *Llenguatge endins. Un recorregut històric pels noms de lloc, Reus, 2000*, pàg. 144.

hem parlat de Guillem de Tarragona, el qual es mullerà, precisament, amb una filla de Bertran de Castellet, de nom Saurina.

Pel que fa a Ramon de Molnells, el seu nom, pel que hem vist, pràcticament passa desapercebut; de moment, només l'hem pogut localitzar com a signatari a la carta de Rocabruna [Picamoixons] de 1170, just abans de la signatura d'Albert de Castellvell. Més actiu se'ns mostra un altre Molnells, Berenguer, el qual figura, per exemple, juntament amb Bertran de Castellet en la delimitació efectuada del terme de Siurana el 1154.¹⁰¹ Aquest cavaller fou beneficiari de l'establiment del Raurell, al marge dret del Francolí, que acabà traspasant als templers. El susdit Ramon podria ser un fill o germà d'aquest altre. En tot cas, caldria dur a terme una revisió més acurada sobre la documentació de l'època per intentar-ho esbrinar.

En suma, tots els individus esmentats eren cavallers que estaven al servei dels comtes-reis com a consellers i col·laboradors militars, alguns dels quals, sinó tots ells, havien format part de les hosts d'ocupació del territori

de Siurana. I com a premi a aquests serveis reberen dels comtes diversos honors sobre els nous territoris. Altra-ment, no és l'única vegada que trobem plegats aquests mateixos personatges com a signataris de documents reials.¹⁰²

En síntesi, la carta de població d'Alcover, malgrat contenir poques clàusules, presenta aspectes força interessants, potser no tant pel que ens diu com pel que no diu. Atenent a la inclusió del terme alcoverenc dins del de Siurana i a la consegüent remissió als seus costums, i atès, per altra banda, que no es veu intervenir cap eclesiàstic o representant de l'Església tarragonina, ni tan sols com a testimonis (exceptuant, però, la reserva dels corresponents tributs eclesiàstics —delmes i primícies—, segons que figuren indicats a la carta de Siurana), no ens ha d'estranyar que tal carta de població pogués ser utilitzada com a prova documental en el procés sostingut a principis del segle XIV sobre la jurisdicció alcoverenca, a favor, precisament, dels interessos de la monarquia. Després de 1166 —realment, quan encara no havien

101. Cf. J. M. Font Rius, *Cartas de población...* cit., pàg. 759.

102. Almenys amb anterioritat: a la carta de població de Cambrils de 1155 figuren els dos Castellvell; cf. J.M. Font Rius, *Cartas de población...*, cit., pàg. 151. En la donació d'Alforja de 1158 també signen els dos Castellvell a més de Bertran de Castellet, igual que a la carta de Prades de 1159; cf. *ibidem*, pàg. 164 i 166. Tots quatre (Berenguer de Molnells, Bertran de Castellet, Guillem i Albert de Castellvell) figuren a la donació feta a Santes Creus del lloc del Codony el 1160; cf. E. MORERA, *Tarragona cristiana*, I, pàg. XXIV.

transcorregut gaires anys—, Alcover esdevingué una vila de jurisdicció compartida entre la Corona i la Mitra tarragonina, fet que havia de provocar freqüents friccions i disputes, segons el que hem pogut treure a col·lació a propòsit de la troballa realitzada. La presentació d'aquest document, lluny de significar un punt i final, ens obre nous interrogants sobre moltes qüestions de la història més primerenca d'Alcover, que caldrà d'anar estudiant amb major aprofundiment del que hem estat capaços de fer aquí.

Jordi Morelló Baget
Doctor en Història Medieval

Transcripció del document

[In] Christi nomine. Sit notum cunctis, presentibus et futuris, quod ego Ildefonsus, rex Aragonis et comes Barchinone, una cum Arberto de Castro Vetulo, dono, laudo et auctorizo omnibus hominibus de Alchoder modo ibi habitantibus sive ad huc ibidem adveniendis ad habitandum, imperpetuum, terminum in ipsis Montanis de Siurana, sicut terminatur ab oriente in riuum de Francholino et venit per ipsum riuum usque in illam resclosam Guillelmi de Terragona et matris eius Agnetis; et [ab meri]die vadit ab ipsa [re]sclosa per terminum Terrachone usque in torrentem

[...]cii; et ab occidente vadit per dictum torrentem et ascendit recte [in] ipsam serram del Albiol et vertitur usque in ipsam Rupem Foradam; a parte [...]a circii includit predictus terminus et retinet ipsum mansum Petri Vulturis totum integriter cum terminis suis, et transit ad ipsum saltum et ferit recto tramite in capud mansi de Deodato de Nabineres, et vadit [per] illam carreriam que pervenit de Monteregali ad ipsam Ripam, sicut [tran]sit recta semita per Fornels, et sequitur eandem viam per ipsam serram [pro]ximam et pervenit recte descendendo ab ipsa serra usque in iamdictam resclosam molendinorum Guillelmi de Terragona, quicquid ab istis terminis predictis concluditur et terminatur, prelibatis hominibus de Alchoder et eorumdem successoribus, dono et laudo ad habendum [et] ten[en]dum et possidendum per omnia tempora cum montibus et planiciis, petris, guarricis et terris cultis et incultis, cum nemoribus et lignis et erbis et [...],^b et cum omnibus ad usum hominum pertinentibus, ut ea omnia semper ipsi et eorum proenies et posteritas possideat libere et franche, secundum mores et libertates habitatorum in castro de Siurana; et sicut predicti habitatores de Si[ura]na sua alodia et omnes res suas franchas et securas habent, sic [etiam] c^c ipsi omnes terras et omnia quecumque infra pre-

a. Inclou un element ratllat que podria ser *autem* o *vero*.

b. Segueix una abreviatura, potser de *aquis*.

c. Escrit sols et.

dictos habent et habebunt termi[nos, habeant] franchas et liberas ad omnes suas voluntates faciendas. Si quis hec [infrin]gere voluerit, in duplo componat; et postea hec carta firma ac stabile semper maneat.

Que est acta Vº idus aprile anno Dominice Incarna[tione] Mº Cº LXº VIº.

Sig+num Arberti de Castro Vetulo. Sig+num [...] Castro Vetulo. Sig+num Raimundi de Mulnels. Sig+num Bertran[di] de Cast[ell]et."

Traducció

En nom de Jesucrist. Sigui de tots coneguts, presents i futurs, que jo, Alfons, rei d'Aragó i comte de Barcelona, juntament amb Albert de Castellvell, dono, lloo i autoritzo a tots els homes d'Alchoder, als qui ara hi habiten o que vindran a habitar-hi, de forma perpètua, el terme (que es troba) a les muntanyes de Siurana, segons limita per orient amb el riu Francolí, i ve per aquest riu fins a la resclosa de Guillem de Tarragona i la seva mare Agnès; i pel migdia va d'aquella resclosa pel terme de Tarragona fins al torrent de les Voltes (?); i per occident va pel dit torrent pujant tot dret a la serra de l'Albiol fins a desembocar a la Roca Foradada; per la part de cerc inclou el susdit terme i reté el mas de Pere Voltor, tot íntegrament, amb els seus termes; i passa al bosc anant pel senderol tot recte per sobre del mas de Deodat de Naviners, i va pel camí

que prové de Mont-ral fins a la Riba, així com discorre el sender recte per Fornells, i segueix la mateixa via per la serra propera, i fa cap tot recte, baixant d'aquella serra, a la susdita resclosa dels molins de Guillem de Tarragona, les quals coses, segons que aquests termes es troben tancats i delimitats, dono i lloo als predits homes d'Alchoder i als seus successors perquè ho tinguin i ho posseeixin per tot temps, amb muntanyes i planes, pedres, garrigues i terres cultes i ermes, amb boscos, llenyes i herbes... i amb totes altres coses pertanyents a l'ús dels homes, per tal que tot això ells i llur família i posteritat posseeixin sempre lliurement i francament, segons els costums i llibertats dels habitants del castell de Siurana; i així com els predits habitants de Siurana tenen les seves propietats i totes les seves coses franques i segures, així també ells totes les terres i totes les susdites coses que tenen i tindran dins els predits termes, les tinguin franques i lliures fent-ne totes les seves voluntats. Si algú volgués infringir-ho, pagarà el doble; i després romangui aquesta carta ferma i estable.

La qual cosa fou feta el 5 idus d'abril de l'any de l'Encarnació del Senyor 1166.

Signatura d'Albert de Castellvell.
Signatura de Guillem (?) de Castellvell.
Signatura de Ramon de Molnells. Signatura de Bertran de Castellet.